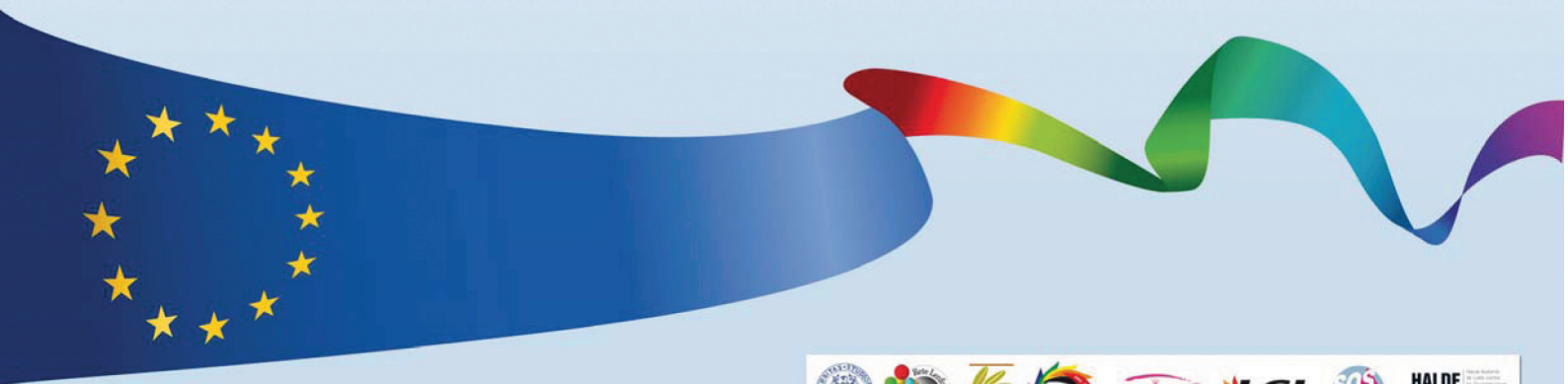

LGBT teisės Europoje ir Lietuvoje

EQUAL JUS projekto vadovas teisininkui

Europinis teisinės paramos
LGBT teisėms tinklas

LGBT teisės Europoje ir Lietuvoje

EQUAL JUS projekto vadovas teisininkui

Šis projektas iš dalies finansuojamas Europos Komisijos pagal programą „Pagrindinės teisės ir pilietybė 2007–2013“.

Šis leidinys atspindi tik autorių požiūrį, todėl Komisija negali būti laikoma atsakinga už bet kurią jame pateiktos informacijos interpretaciją.

LGBT teisės Europoje ir Lietuvoje. EQUAL JUS projekto vadovas teisininkui

Projekto koordinatorius: Alexander SCHUSTER

Projekto nacionalinis koordinatorius: Eduardas PLATOVAS

Europos dalies autoriai: Linas JUOZULYNAS, Jūratė GUZEVIČIŪTĖ, Sigita RUKŠĖNAITĖ, Krzysztof ŚMISZEK

Europos dalį recenzavo: Tommaso GIOVANNETTI

Europos dalies vertimas į lietuvių kalbą: Linutė MIKNEVIČIŪTĖ-COHN

Nacionalinės dalies autoriai: Linas JUOZULYNAS, Sigita RUKŠĖNAITĖ

Leidimas: 20110430

Pratarmė.....	5		
EUROPOS DALIS			
I DALIS. Įvadas	9		
II DALIS. Nediskriminavimo teisių veiksmingumo įtvirtinimas: apibrėžimai, pagrindiniai veikėjai ir strategijos.....	11		
A SKIRSNIS. Sąvokos	11		
B SKIRSNIS. Pagrindiniai veikėjai	12		
1. <i>Advokatai</i>	12		
2. <i>Lygių teisių užtikrinimo institucijos</i> ...	12		
3. <i>Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra</i>	13		
4. <i>Europos Parlamento tarpfrakcinė LGBT teisių grupė</i>	13		
5. <i>Advokatų asociacijos, profesinės sąjungos, nevyriausybinių organizacijų</i> ...	14		
ECSOL	14		
ETUC	14		
„ILGA-Europe“	14		
„Human Rights Watch“ (HRW).....	15		
„Amnesty International“ (AI).....	15		
Tarptautinė teisininkų komisija (ICJ)	16		
„INTERIGHTS“	16		
C SKIRSNIS. Strategijos	16		
1. <i>Strateginio bylinėjimosi vaidmuo (bendro pobūdžio pastabos)</i>	16		
2. <i>Situacijos testavimo vaidmuo</i>	17		
III DALIS. Tarptautinės ir Europos teisinės kovos su diskriminacija priemonės	19		
A SKIRSNIS. Tarptautinė LGBT teisių apsaugos sistema.....	19		
I. Jungtinių Tautų įstaigos	19		
1. Jungtinių Tautų Chartijoje nurodytos įstaigos	19		
2. Įstaigos, įsteigtos pagal Jungtinių Tautų sutartis žmogaus teisių srityje	20		
1) Žmogaus teisių komitetas	20		
2) Kiti žmogaus teisių komitetai	22		
II. ESBO	22		
B SKIRSNIS. Europos teisinės priemonės, skirtos kovai su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto	22		
I. Europos Taryba	22		
1) Europos Žmogaus Teisių Teismas.....	22		
2) Žmogaus teisių komisaras	23		
3) Europos socialinių teisių komitetas.....	24		
4) Parlamentinė asamblėja	25		
II. Europos Sąjunga	25		
1) Europos Sąjungos teisė	25		
2) Lisabonos sutartis ir Pagrindinių teisių chartija	27		
IV DALIS. Svarbiausios diskriminavimo dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto sritys: konkrečių teisių pažeidimas	29		
A SKIRSNIS. Homoseksualių ir biseksualių asmenų diskriminavimas	29		
1. <i>Tos pačios lyties asmenų poros</i>	29		
2. <i>Įvaikinimas tos pačios lyties asmenų porose ir tėvystės teisės</i>	31		
3. <i>Užimtumas ir darbo sąlygos</i>	32		
4. <i>Diskriminavimas kitose nei darbo rinkos srityse (draudimo ir bankininkystės paslaugų srityse)</i>	33		
5. <i>Susirinkimų ir asociacijų laisvė</i>	33		
6. <i>Baudžiamoji teisė</i>	34		

7. Laisvas asmenų judėjimas Europos Sąjungoje ir pabėgėlių skundai	34	2. Tos pačios lyties poros ir tos pačios lyties porų įsivaikinimas	53
B SKIRSNIS. Transseksualių ir lytį pakeitusių asmenų diskriminavimas	35	3. Diskriminacija darbe	54
1. Lyties ir vardo bei pavardės keitimas	35	4. LGB asmenys ir taikių susirinkimų laisvė ...	55
2. Lyties pakeitimo pasekmės šeimos gyvenimui	36	5. Politinio prieglobsčio suteikimas seksualinės orientacijos pagrindu	56
2.1. Tėvystės santykiai	36	B SKIRSNIS. Transseksualių asmenų diskriminacija	57
2.2. Susituokusio asmens pareiga po lyties pakeitimo nutraukti santuoką	37	1. Lyties keitimas	57
3. Sveikatos priežiūra	37	2. Lyties pakeitimo pasekmės šeimos gyvenimui	59
4. Laisvas lytį pakeitusių asmenų judėjimas Europos Sąjungoje	37	2.1. Galimybė tuoktis po lyties pakeitimo ..	59
5. Translyčiai prieglobsčio prašytojai	37	2.2. Pareiga išsituokti po lyties pakeitimo ..	59
6. Lytį pakeitę asmenys ir užimtumas	38	2.3. Sveikatos apsauga	59
Išvados	39	Išvados	63

NACIONALINĖ DALIS

I DALIS. Įvadas	43
II DALIS. LGBT teisių standartų efektyvaus taikymo galimybės: veikėjai ir strategijos	45
1. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT)	45
2. Strateginis bylinėjimasis: jo samprata ir vaidmuo	46
3. Bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis, profesinėmis sąjungomis bei Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba	48
4. Alternatyvūs ginčų sprendimo būdai: mediacija	49
III DALIS. Teisiniai instrumentai	51
1. Lietuvos Respublikos Konstitucija	51
2. Pagrindinės teisės normos ir teismų praktika	
A SKIRSNIS. LGB asmenų diskriminacija	51
1. Baudžiamoji atsakomybė už diskriminavimą, neapykantos kurstymas, nusikaltimo padarymas dėl seksualinės orientacijos kaip sunkinanti aplinkybė	51

„LGBT teisės Europoje ir Lietuvoje“ vadovas – advokatams ir teisininkams skirta priemonė. Projektu „Equal Jus“ siekiama suteikti priemones, kurių ypač reikia praktikuojantiems teisininkams, kad jie geriau suprastų Europos ir nacionalinio lygmens apsaugą, numatytą diskriminavimo dėl seksualinės orientacijos ar lyties tapatybės atvejais.

Šį vadovą sudaro Europos ir nacionalinė dalys. Pirmoji dalis yra bendra visiems nacionaliniams leidiniams, o antroji dalis parengta atsižvelgiant tik į Prancūzijos, Italijos, Lietuvos arba Lenkijos sistemas. Kiekvienai daliai parengtos papildomos mokymosi internetu priemonės, tokios kaip savarankiško mokymosi vadovėliai, konkrečių atvejų tyrimai ir įvairių teisinių aspektų pristatymai. Ypač vertinga duomenų bazė „Equal Jus“, apimanti teisės aktus, teismų praktiką, literatūrą ir kitus teisinius dokumentus. Visa tai rasite interneto svetainėje www.equal-jus.eu.

Siekiant išvengti dubliavimo ir pabrėžti sinergiją, šiame vadove remiamasi kitomis priemonėmis, kurias prieš įgyvendinant projektą ir projekto įgyvendinimo laikotarpiu parengė susiję asmenys. Vadove nepateikiamas nei bendrasis nediskriminavimo teisės įvadas, nei bendrieji jos principai, nustatyti Europos žmogaus teisių konvencijoje arba Europos Sąjungos teisėje. Su pastarosiomis nuostatomis siūlome susipažinti Europos nediskriminavimo teisės 2011 m. vadove (angl. – *Handbook on European non-discrimination law*), kurį drauge parengė Europos Žmogaus Teisių Teismas ir

Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (FRA) (šis leidinys dauguma ES kalbų skelbiamas interneto svetainėse fra.europa.eu ir www.echr.coe.int). Taip pat galite pritaikyti ir ugdyti savo gebėjimus naudodamiesi šaltiniais, siūlomais Europos Tarybos programoje *Teisės specialistų švietimas žmogaus teisių srityje*: www.coehelp.org ir susipažinti su nuolat atnaujinama svarbiausia Strasbūro teismo praktika ir pranešimais, skelbiamais Europos Žmogaus Teisių Teismo Spaudos skyriaus interneto svetainėje. Europos piliečiams svarbus ir tarptautinis LGBT apsaugos aspektas, todėl šis klausimas yra aptariamas tam skirtoje vadovo dalyje. Tarptautinės teisininkų komisijos (ICJ) interneto svetainėje www.icj.org taip pat pateikiama daug vertingų šaltinių, padedančių gerinti su šiuo apsaugos lygiu susijusias žinias. Galiausiai siūlome perskaityti lyginamąją FRA ataskaitą, kuri buvo atnaujinta 2010 m., ir studiją apie padėtį visose Europos Tarybai priklausančiose šalyse, kurią parengė žmogaus teisių komisaras Thomas Hammarbergas, ir taip susipažinti su LGBT teisine padėtimi Europos valstybėse.

Čia nurodėme kelis svarbiausius interneto šaltinius, kurie, mūsų nuomone, papildo šią „Equal Jus“ priemonę. Taip pat siūlome apsilankyti šiame leidinyje nurodytų organizacijų interneto svetainėse – jose rasite naudingų publikacijų ir ataskaitų.

EUROPOS DALIS

I dalis

Įvadas

Žmogaus teisių, kaip neatimamų ir prigimtinių kiekvienam žmogui, samprata visame pasaulyje paplito tik po Antrojo pasaulinio karo. Tik tuomet žmonės suvokė, kad žmogaus teisėms būtina suteikti visuotinio statusą, o daugumos siekius kartais reikia apriboti, norint užtikrinti visų visuomenės narių, įskaitant ir mažumas, gerovę.

Jungtinių Tautų Organizacija parengė dirvą regioninėms žmogaus teisių sistemoms atsirasti. Nors šių organizacijų įsteigimu siekta užtikrinti taiką ir stabilumą Europoje, visos organizacijos įsteigtos skirtin-giems tikslams pasiekti:

- Europos Taryba skatina įstatymo viršenybę, žmogaus teises ir demokratiją.
- Europos Sąjunga sumanyta kaip institucija jos narių prekybai ir ekonominiam stabilumui skatinti.
- Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija (ESBO) įsteigta taikai ir kariniam saugumui Europoje užtikrinti.

Šiuo metu šių organizacijų veikla yra pažengusi į priekį – jos sprendžia daugelį klausimų, vienaip ar kitaip susijusių su žmogaus teisėmis, nors, kaip ir anksčiau, Europos Taryba išlieka aktyviausia šioje srityje.

Žmogaus lygybės prieš įstatymą, nepaisant jo savybių, principas yra vienas pagrindinių žmogaus teisių principų. Lygybės samprata itin glaudžiai susijusi su nediskriminavimo samprata. Lygybė įstatymui reišk-

kia, kad su visais asmenimis turi būti elgiamasi vienodai. Nediskriminavimo samprata reiškia, kad bet koks skirtingas elgimasis nesant tam pagrindo yra draudžiamas. Europos Taryba čia vaidina svarbiausią vaidmenį. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika yra labai svarbi kovojant su diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto apraiškomis. Parlamentinė asamblėja ir Ministrų komitetas šiais klausimais yra priėmę keletą svarbių sprendimų.

Šiuo metu Europos Sąjunga atveria naują žmogaus teisių apsaugos istorijos puslapį, nes organizacija turi galimybę tapti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos šalimi, o tai neabejotinai prisidėtų prie žmogaus teisių Europoje apsaugos.

Kovai su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto šiuo metu galima pasitelkti daugelį tarptautinės teisės, Europos Sąjungos ir nacionalinės teisės priemonių. Kovą pavyks laimėti tik tuomet, jei-gu LGBT asmenims, kenčiantiems nuo diskriminacijos, padės kiti dalyviai, pirmiausia – advokatai, privačios ar viešosios įstaigos, veikiančios žmogaus teisių apsaugos srityje.

Teisininkai gali itin daug prisidėti prie žmogaus teisių apsaugos ir kovos su diskriminacija. Advokatų turimos teisinės žinios ir socialinė padėtis šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse gali padėti jiems gerinti visuomenės suvokimą ir kovoti su nelygybės apraiškomis teisminiais ir neteisminiais būdais.

Šalių advokatai turėtų siekti pasinaudoti tarptautinės ir Europos sistemų įtvirtintais žmogaus ir pagrindinių teisių apsaugos instrumentais kovoje dėl geriausio įmanomo apsaugos lygio diskriminuojamoms grupėms ir fiziniams asmenims. To galima siek-

ti tarptautiniu ir nacionaliniu lygmenimis (teisėkūra), taip pat kasdieniame advokatų kontoros darbe. Šis vadovas yra vienas instrumentų, kuriuos Jums siūlo „Equal Jus“ projektas.

II dalis

Nediskriminavimo teisių veiksmingumo įtvirtinimas: apibrėžimai, pagrindiniai veikėjai ir strategijos

A skirsnis. Sąvokos

Biseksualas (angl. *Bisexual*) – asmuo, jaučiantis emocinį ir (ar) seksualinį potraukį abiejų lyčių asmenims. Biseksualų pagrindinių santykių partnerio pasirinkimo laipsnis ir pasirinkimas skiriasi.

Gėjus (angl. *Gay*) – vyras, jaučiantis seksualinį potraukį išimtinai (ar daugiausia) savo lyties asmenims.

Lytis (angl. *Gender*) – mokslinis terminas, vartojamas lyčiai ir lyčių vaidmenims apibrėžti ir šiems klausimams teoriškai nagrinėti.

Lytinis identitetas (angl. *Gender identity*) – psichologinis pojūtis esant vyru ar moterimi (jais abiem ar nė vienu iš jų).

Lyties išraiška (angl. *Gender expression*) – būdas asmens lyčiai išreikšti.

Heteroseksualas (angl. *Heterosexual*) – asmuo, kuris jaučia emocinį ir (ar) seksualinį potraukį priešingos lyties asmenims.

Homofobija (angl. *Homophobia*) – homoseksualumo ir (ar) homoseksualių ir biseksualių žmonių baimė ar jiems jaučiamas pyktis.

Homoseksualas (angl. *Homosexual*) – asmuo, kuris jaučia emocinį ir (ar) seksualinį potraukį tos pačios lyties asmenims.

Interseksualas (angl. *Intersexual*) – asmuo, kurio biologinę lytį sudėtinga priskirti vyriškajai ar moteriškajai lyčiai.

Lesbietė (angl. *Lesbian*) – homoseksuali moteris.

LGBT – lesbietės, gėjai, biseksualai ir transseksualai.

Atvirumas (angl. *Out*) – elgesys, kai asmuo neslepia esąs lesbiete, gėjumi ar biseksualu.

Lytis (angl. *Sex*) – viena iš dviejų tradicinių asmenų, skirstomų atitinkamai į moteris ir vyrus, formų.

Seksualinė orientacija (angl. *Sexual orientation*) – nuolatinis emocinis, romantinis, seksualinis ar jausminis potraukis kitiems asmenims. Seksualinės orientacijos skalė svyruoja nuo išimtinio heteroseksualumo iki išimtinio homoseksualumo ir apima įvairias biseksualumo formas.

Lyties keitimas (angl. *Sex (gender) reassignment*) – bendras terminas, reiškiantis visas gydymo procedūras, kuriomis asmens fizinė išvaizda ir jo turimų lytinių charakteristikų funkcija keičiamos pagal kitos lyties asmenų fizinę išvaizdą ir funkcijas.

Translytis asmuo (angl. *Transgender person*) – bendras terminas, apibūdinantis asmenis, kurie savo lytine tapatybe ir (ar) seksualine išraiška visiškai ar iš dalies skiriasi nuo gimus įgytos lyties normos. Sąvoka apima transseksualus, interseksualus, transvestitus ir kitus lytį keičiančius asmenis.

Transfobija (angl. *Transphobia*) – translyčių asmenų baimė ar jiems jaučiamas pyktis.

Transseksualus asmuo (angl. *Transsexual person*) – transseksualus asmuo save suvokia ne per gimus įgytą lytį ir dažnai renkasi hormonų terapiją

ir (lyties keitimo) operacijas savo biologinei lyčiai pakeisti.

Transvestitas (angl. *Transvestite*) – asmuo, kuris kartais, dažnai ar visuomet rengiasi tradiciškai su priešinga lytimi siejamais drabužiais.

B skirsnis. Pagrindiniai veikėjai

1. Advokatai

Advokatams tenka svarbus vaidmuo stiprinant LGBT teisių apsaugą. Dažnai būtent į juos pirmiausia kreipiasi diskriminuojami asmenys, todėl teisininkai turi gebėti atpažinti diskriminaciją ir imtis atitinkamų priemonių šių asmenų teisėms apginti. Kadangi šiuo metu LGBT teisė dar tik vystosi, ši teisės sritis pritraukia profesionalius ir savo profesijai atsidavusius teisininkus. Jų darbas gali būti susijęs su įvairiomis sritimis, bet dažniausiai šių teisių gynėjams tenka dirbti su naujausiais privatinės teisės klausimais. Kadangi ši teisės šaka yra sparčiai besivystanti, joje dirbti labai įdomu.

ŠALTINIAI

Pagrindinio teisininkų principo, kurį priėmė aštuntasis JT kongresas dėl nusikaltimų prevencijos ir elgesio su pažeidėjais, 14 straipsnyje nustatyta: „Advokatai, ginantys savo klientų interesus ir siekdami teisingumo, privalo siekti įtvirtinti žmogaus teises ir pagrindines laisves, pripažįstamas nacionalinės ir tarptautinės teisės; jie privalo visuomet veikti laisvai ir kruopščiai pagal įstatymą ir pripažintus teisininkų profesijos standartus ir etiką.“

2. Lygių teisių užtikrinimo institucijos

Europos nediskriminavimo teisė reikalauja, kad valstybės narės paskirtų arba įsteigtų lygių teisių užtikrinimo instituciją (arba institucijas). Šiuo metu nacionalinės lygių teisių institucijos veikia daugumoje ES valstybių narių.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.equineteurope.org/>

Lygių teisių užtikrinimo institucijos veikia kaip nepriklausomos organizacijos, teikiančios pagalbą diskriminavimo aukoms, stebinčios ir pranešančios apie diskriminavimo atvejus ir skatinančios lygybę. Šioms institucijoms įstatymais suteikta kompetencija skatinti lygybę ir kovoti su diskriminacija, atsirandančia dėl vienos, kelių arba visų priežasčių, numatytų Europos Sąjungos vienodo požiūrio direktyvose, – lyties, rasės ir etninės kilmės, amžiaus, seksualinės orientacijos, religijos arba įsitikinimų ir negalios.

Dauguma Europos Sąjungos valstybių narių jau įgyvendino rasių lygybės direktyvą (2000/43/EB) ir lyčių lygybės direktyvą (2002/73/EB ir 2004/113/EB) – paskyrė jau veikiančią instituciją arba įsteigė naują. Valstybėms narėms nėra duota jokių konkrečių nurodymų dėl to, kaip šios institucijos turėtų veikti, taigi kiekvienos jų organizacinė struktūra ir vaidmuo valstybėse skiriasi. Europos teisės aktų nuostatose, reglamentuojančiose vienodą požiūrį, reikalaujama, kad būtų įsteigtos lygių teisių užtikrinimo institucijos rasės ir etninės kilmės bei lyčių lygybės srityse. Tačiau daugelyje šalių lygių teisių įgyvendinimo ir priežiūros institucijos kovoja ir su diskriminavimu dėl kitų pagrindų, įskaitant diskriminavimą dėl seksualinės

orientacijos. Reikalaujama, kad lygių teisių užtikrinimo institucijos, kaip nepriklausomos organizacijos, teiktų pagalbą diskriminavimo aukoms.

Dauguma Europos lygių teisių užtikrinimo institucijų yra *Europos lygybės institucijų tinklo „Equinet“* narės. Šis tinklas padeda plėtoti bendradarbiavimą ir palengvina informacijos mainus tarp visų nacionalinių institucijų Europoje. Publikacijas ar kitus šaltinius, kurie gali būti naudingi teisininkams, dirbantiems su diskriminavimo bylomis, galite parsisiųsti iš „Equinet“ interneto svetainės.

3. Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra

Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra (FRA) įsteigta 2007 m.; tai yra patariamoji Europos Sąjungos institucija. FRA savo veikla siekia skatinti žmogaus teisių plėtrą, teikti atitinkamoms Bendrijos ir valstybių narių valdžios įstaigoms ir institucijoms paramą bei dalytis patirtimi pagrindinių teisių klausimais Bendrijos teisės įgyvendinimo srityje, taip pat padėti įgyvendinti reikiamas priemones ir parengti tinkamus veiksmų planus.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.fra.europa.eu/>

FRA ėmėsi darbo LGBT teisių klausimu pagal konkrečių 2007 m. Europos Parlamento prašymą ir šią užduotį įtraukė į savo 2007–2012 m. daugiametę programą. 2008 m. FRA parengė lyginamąją ataskaitą LGBT teisių klausimu „Homofobija ir diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto ES valstybėse narėse, I dalis – teisinė analizė“, kuri buvo atnaujinta 2010 m. 2009 m. kovo mėn. paskelbta antroji atas-

kaita „Homofobija ir diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto ES valstybėse narėse: II dalis – socialinė padėtis“. 2011 metų kovo mėn. FRA kartu su Europos Žmogaus Teisių Teismu parengė „Europos nediskriminavimo teisės vadovą“, kuris netrukus pasirodys keliomis ES kalbomis. Visos nacionalinės ataskaitos ir tyrimai yra laisvai prieinami FRA internetiniame puslapyje.

4. Europos Parlamento tarpfrakcinė LGBT teisių grupė

Europos Parlamento tarpfrakcinė LGBT teisių grupė – tai neformalus Europos Parlamento narių, besidominčių lesbiečių, gėjų, biseksualų ir translyčių asmenų problemomis, sambūris. Ši grupė jungia 88 demokratiškai išrinktus Europos Parlamento narius.

Tarpfrakcinė grupė stebi Europos Sąjungos darbą, LGBT asmenų padėtį ES valstybėse narėse ir užsienyje, taip pat ir tam tikrų Europos Teisingumo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo priimtų sprendimų vykdymą bei atitinkamas Pagrindinių teisių agentūros ataskaitas bei palaiko ryšius su pilietinės visuomenės grupėmis, norinčiomis išreikšti joms susirūpinimą keliančius klausimus Europos lygmeniu. Grupės nariai laikosi proaktyvios pozicijos LGBT klausimais, rengdami ataskaitas ar teisės aktų pakeitimus, balsuodami Parlamente ar sprenddami kitus jų rinkimų apygardose iškylančius klausimus.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.lgbt-ep.eu/>

Tarpfrakcinė grupė dažnai aktyviai dalyvauja, kai siekiama skatinti ir ginti LGBT asmenų teises arba pri-

minti valstybėms narėms ir jų valdžios institucijoms apie jų įsipareigojimus žmogaus teisių srityje pagal įvairias tarptautines sutartis. Ši grupė bendradarbiauja su pilietinės visuomenės grupėmis ir Europos valdžios institucijomis, tarpininkaudama ir perduodama joms susirūpinimą keliančius klausimus nagrinėti Europos lygmeniu, bei nuolat susitinka su nevyriausybinėmis organizacijomis.

5. Advokatų asociacijos, profesinės sąjungos, nevyriausybinių organizacijos

ECSOL

Europos seksualinės orientacijos teisės komisija (ECSOL) yra nevyriausybinių ir nepolitinių teisės ekspertų tinklas, apjungiantis visas Europos Tarybos šalis.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.sexualorientationlaw.eu/>

ECSOL padeda savo nariams keistis informacija dėl svarbių teisinių pokyčių nacionaliniu, Europos ir tarptautiniu lygmenimis, bendradarbiaujant ir aptariant svarbias temas ir vykdant mokslinius tyrimus visais su seksualinės orientacijos teise susijusiais aspektais. Svetainėje galima rasti naudingos medžiagos apie teisinę LGBT asmenų situaciją.

ETUC

Europos profesinių sąjungų konfederacija (ETUC) dalyvauja ginant žmogaus teises, profesinių sąjungų teises ir visų darbuotojų lygybę Europos lygmeniu.

Konfederacija taip pat siekia užtikrinti pagarbą ir vienodą požiūrį į LGBT darbuotojus ir jų orumą. 1973 m. įsteigta konfederacija šiuo metu atstovauja 82 profesinių sąjungų organizacijoms 36 Europos šalyse ir 12 atskirų pramonės sričių federacijoms.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.etuc.org/>

Pagrindinis ETUC tikslas – skatinti Europos socialinį modelį ir siekti bendros Europos plėtros, kad darbuotojai, įskaitant LGBT darbuotojus, galėtų naudotis visomis žmogaus ir piliečio teisėmis ir aukštais gyvenimo kokybės standartais.

2008 m. gruodžio mėn. priėmus ETUC rekomendacijas dėl veiksmų darbuotojų lygioms teisėms, pagarbai ir orumui skatinti nepriklausomai nuo jų seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto, ETUC įsteigė neoficialų profesinių sąjungų narių, norinčių dalytis naujienomis ir informacija apie LGBT politikos sritis ir veiklą, tinklą.

„ILGA-Europe“

„ILGA-Europe“ (*Tarptautinės lesbiečių, gėjų, biseksualų, transseksualų ir interseksualų asociacijos Europos regiono padalinys*) yra Briuselyje įsteigta nevyriausybinių organizacija, atstovaujanti savo nariams Europos lygmeniu. Organizacija jungia apie 300 organizacijų iš visos Europos. „ILGA-Europe“ suteiktas patariamasis statusas Jungtinių Tautų Ekonominėje ir socialinėje taryboje (ECOSOC) ir dalyvio statusas Europos Taryboje, skiriama finansinė Europos Komisijos parama. Organizacija yra Europos socialinių NVO platformos narė.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.ilga-europe.org/>

Nuo 2000 m. „ILGA-Europe“ veikloje daug dėmesio skiriama informacijai apie pokyčius tarptautinėje ir lyginamojoje žmogaus teisių teisėje, susijusioje su seksualine orientacija, taip pat bendradarbiaujama su Europos Tarybos Europos Žmogaus Teisių Teismu, kreipiantis į teismą su prašymu leisti pateikti rašytines pastabas apie šiuos pokyčius trečiojo asmens teisėmis konkrečiose bylose, jeigu jose gali būti nustatyta principų, taikomų visoms Europos Tarybos narėms. Organizacijos interneto svetainėje galima rasti nemažai informacijos apie šiuolaikinį LGBT teisių statusą Europoje.

„Human Rights Watch“ (HRW)

„Human Rights Watch“ (HRW) yra nevyriausybinė žmogaus teisių organizacija. Jos darbuotojai – žmogaus teisių specialistai, įskaitant ekspertus, teisininkus, žurnalistus ir mokslininkus, dirbančius įvairiose srityse ir esančius įvairių tautybių.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.hrw.org/>

Kiekvienais metais „Human Rights Watch“ paskelbia daugiau nei 100 ataskaitų ir pranešimų dėl žmogaus teisių padėties apie 90 šalių; šioms ataskaitoms ir pranešimams vietos ir tarptautinė žiniasklaida skiria didelį dėmesį. HRW siekia prisidėti prie LGBT žmogaus teisių gynimo ir todėl su šiomis teisėmis susijusius

klausimus visuomet aptaria atskiroje skiltyje savo ataskaitose ir pranešimuose.

HRW dokumentais patvirtina ir atskleidžia pažeidimų dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto atvejus visame pasaulyje, įskaitant kankinimą, žudymą ir mirties bausmės vykdymą, įstatymams prieštaraujantį sulaikymą, nevienodą požiūrį, cenzūrą, pažeidimus gydymo srityje, diskriminavimą sveikatos apsaugos, užimtumo ir aprūpinimo būstu srityje, buitinę prievartą, vaiko teisių pažeidimus, atsisakymą pripažinti šeimos teises ar jų neigimą.

„Amnesty International“ (AI)

„Amnesty International“ (AI) – tai pasaulinis judėjimas, vienijantis asmenis, pasisakančius už būtinybę visuotinai gerbti ir ginti tarptautiniu lygmeniu pripažįstamas žmogaus teises. Organizacijos tikslas – atlikti mokslinius tyrimus ir imtis veiksmų, siekiant užkirsti kelią ir nutraukti sunkius žmogaus teisių pažeidimus bei pareikalauti įvykdyti teisingumą asmenims, kurių teisės buvo pažeistos.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.amnesty.org/>

AI laikosi pozicijos, kad asmenys, sulaikyti ar įkalinti išimtinai dėl savo homoseksualumo, yra persekiojami dėl sąžinės laisvės ir ragina juos nedelsiant ir besąlygiškai paleisti į laisvę. Organizacija taip pat ragina panaikinti baudžiamąją atsakomybę už homoseksualumą tose šalyse, kur tai numato galiojantis teisinis reguliavimas. Šis reikalavimas apima ir visų teisės aktų, galinčių skatinti asmenų diskriminavimą,

baudžiamąjį persekiojimą ir bausmes išimtinai dėl jų seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto, peržiūrą. Visos AI ataskaitos yra prieinamos internete ir gali būti naudingas ir autoritetingas šaltinis, siekiant pademonstruoti LGBT žmogaus teisių pažeidimus konkrečioje valstybėje.

Tarptautinė teisininkų komisija (ICJ)

Tarptautinė teisininkų komisija (ICJ) yra nevyriausybinė organizacija, savo veikla skatinanti įstatymų raidės ir dvasios supratimą, jų viršenybę bei teisinę žmogaus teisių apsaugą visame pasaulyje, kuriai suteiktas patariamasis UNESCO, Europos Tarybos ir Afrikos Sąjungos statusas.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.icj.org/>

ICJ vykdo specialią programą, skirtą seksualinės orientacijos ir lyties identiteto klausimams ir didelį dėmesį skiria tarptautinės teisės standartams. Keletas leidinių šia tema yra skirti teisininkams bei laisvai prieinami ICJ internetinėje svetainėje.

„INTERIGHTS“

Tarptautinio žmogaus teisių teisinės apsaugos centro veikla siekiama teisinėmis priemonėmis skatinti pagarbą žmogaus teisėms. Advokatams, teisėjams, žmogaus teisių gynėjams ir kitiems partneriams centras teikia teisinės išvadas tarptautinės ir lyginamosios žmogaus teisių gynimo teisės klausimais. Ši nevyriausybinė organizacija labai aktyviai dalyvauja strateginiame bylinėjimesi, įskaitant bylinėjimąsi dėl

diskriminacijos, susijusios su seksualine orientacija ir lyties tapatybe.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.interights.org/>

„INTERIGHTS“ interneto svetainėje pateikiama daug medžiagos, skirtos teisiniam gebėjimams stiprinti.

C skirsnis. Strategijos

1. Strateginio bylinėjimosi vaidmuo (bendro pobūdžio pastabos)

Kai bylinėjimąsi vertiname iš žmogaus teisių perspektyvos, labai dažnai jį suprantame kaip priemonę arba vieną iš strateginių priemonių, skirtų žmogaus teisių gynybai. Bylinėjimas kaip priemonė gali parodyti įvairias problemas arba atskleisti neteisėto elgesio modelius, kuriais nuolat pažeidžiamos žmogaus teisės. Ši bylinėjimosi rūšis vadinama strateginiu arba poveikio bylinėjimusi.

Kai kurie autoriai apibūdindami šią sąvoką nurodo, kad ji apima ir bylos parinkimą bei paruošimą teismui ir yra pasitelkiama teisingumo srityje, siekiant teisiųjų ir socialinių pokyčių per bandomąsias bylas.¹ Poveikio bylinėjimas taip pat gali būti naudingas stiprinant tam tikros grupės teises, siekiant atrasti naujų dalyvavimo būdų ir laimėti konkrečius politinius mūšius.

¹ http://www.crin.org/docs/Childrens_Rights_Guide_to_Strategic_Litigation.pdf

Sėkmingos teisinės bylos, susijusios su seksualine orientacija ir lyties tapatybe, gali turėti svarbų indėlį užtikrinant lygias teises LGBT asmenims. Egzistuoja nemažai vertingų lyginamųjų praktinių šios bylinėjimosi taktikos panaudojimo pavyzdžių (žr. šio leidinio IV dalį).

Prieš iškeliant bylą reikia atsižvelgti į daug įvairių veiksnių. Lyginant strateginį bylinėjimąsi su kitomis teisinėmis paslaugomis galima tvirtinti, jog jis yra skirtas ne vien tam, kad būtų suteiktos geriausios paslaugos didžiausiam galimam žmonių skaičiui, bet visų pirma tam, kad padarytų poveikį socialinei ir politinei situacijai ateityje. Ir advokatas, ir klientas turi būti pasiruošę didesniai viešumai – strateginio bylinėjimosi bylos dažniausiai susilaukia didelio atgarsio žiniasklaidoje.

Taip pat yra specialių strateginio bylinėjimosi, susijusio su LGBT problemomis, planavimo aspektų. Organizacijos „ILGA-Europe“ strateginio bylinėjimosi, skirto LGBT teisėms Europoje ginti, informacinėje brošiūroje išdėstyti tokie pagrindiniai veiksniai², kurie gali turėti įtakos priimant sprendimą pradėti strateginį bylinėjimąsi:

- a) laikas;
- b) tinkami faktai;
- c) grupės parama;
- d) tinkama teisinė komanda;
- e) ištekčiai;
- f) kiti paramos šaltiniai.

Galbūt svarbiausias iš jų yra laiko veiksnys. Ne mažiau svarbi strateginiam bylinėjimuisi – pakankama infor-

² http://www.ilga-europe.org/home/how_we_work/litigation/resources/fact_sheet_strategic_litigation

macija arba tinkami faktai, kuriais kaip įrodymais galima remtis teismo byloje, pavyzdžiui, dokumentai, liudytojai, medicininės ar oficialiosios išvados.

Bendruomenės arba LGBT teisių gynimo grupės parama strateginio bylinėjimosi bylai paprastai suteikia papildomų pranašumų. Jų parama gali būti naudinga ne tik bendrajai informacijos sklaidai, bet ir teikiant informaciją žiniasklaidai arba kitoms suinteresuotų asmenų grupėms.

Kadangi bylinėjimuisi gali prireikti daug išteklių, prieš pradėdant rengti skundą teismui išmintinga įvertinti būsimą bylą bei įdėmiai išnagrinėti numatomus kelti reikalavimus.³

2. Situacijos testavimo vaidmuo

Situacijos testavimas – tai sisteminio tyrimo procedūra, per kurią atliekami valdomi bandymai, skirti atviram darbdavių atsakui į asmenines darbuotojų savybes tirti⁴. Situacijos testavimas (angl. – *situation testing*) taip pat vadinamas padėties bandymais (angl. – *situation tests*), situaciniais bandymais (angl. – *situational tests*), tikrinimu (angl. – *testing*), auditu (angl. – *auditing*), porinio lyginimo metodu (angl. – *pair-comparison testing*) arba poriniu tyrimu (angl. – *paired testing*), kur kas rečiau – diskriminavimo tyrimu (angl. – *discrimination testing*) arba praktiniu tyrimu (angl. – *practical testing*). Europoje dažniausiai vartojamos sąvokos „testavimas“ arba „situacijos testavimas“. JAV dažniau vartojamos sąvokos „auditas“ ir „porinis palyginimas“. Prancūzijos

³ Daugiau šaltinių, susijusių su strateginiu bylinėjimuisi, rasite: http://www.ilga-europe.org/home/how_we_work/litigation/resources

⁴ Bendick M. Jr., Jackson C. and Reinoso V. (1994). Measuring employment discrimination through controlled experiments. *Review of Black Political Economy*, 23, p. 25–48.

bendroji terminijos komisija (pranc. – *Commission générale de terminologie et de néologie*) drauge su Prancūzijos mokslų akademija rekomenduoja vartoti sąvoką „diskriminavimo tyrimas“ (pranc. – *test de discrimination*). Šio metodo tikslas – atkleisti praktikoje pasitaikančius atvejus, kai tam tikras savybes turintis asmuo vertinamas ne taip palankiai kaip kitas asmuo, kuris palyginamoje situacijoje tokių savybių neturi. Šis metodas diskriminavimo atveju veikia kaip vaidmenų žaidimas, per kurį jūs lyginate bandomą asmenį (t. y. asmenį, turintį savybę, galinčią lemti nepalankų vertinimą) su panašios padėties asmeniu (tačiau šio asmens padėtis yra priešinga – jis neturi savybės, galinčios lemti neigiamą vertinimą). Taigi, jeigu savybė, skirianti šiuos du asmenis, yra praktiškai vienintelė arba esminė, skirtingas šių asmenų vertinimas, kurį galima paaiškinti tik tuo, kad skirtingas sąlygas nulemia vien skirtingos esminės savybės (skirtingas amžius, rasė, religija ir pan.), *a priori* gali būti laikomas diskriminavimo *prima facie* įrodymu.

Neskaitant to, kad situacijos testavimo metodas naudojamas tyrimams, žinomumui didinti ir viešajai politikai kurti, jis turi milžiniškų galimybių, leidžiančių sustiprinti įrodymus atskirose bylose. Bylinėjantis tiriamas konkretus diskriminavimu įtariamą darbdavys, siekiant surinkti faktus, įrodančius nevienodo vertinimo prielaidą ir leidžiančius teisėjui palengvinti įrodinėjimo naštą. Ši metodika labai naudinga, atskleidžiant tiesioginės diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos atvejus.⁵

⁵ Žr. I. Rorive, *Proving Discrimination Cases – the Role of Situation Testing*, 2009.

III dalis

Tarptautinės ir Europos teisinės kovos su diskriminacija priemonės

A skirsnis. Tarptautinė LGBT teisių apsaugos sistema⁶

I. Jungtinių Tautų įstaigos

JTO sistemoje skiriamos dvi pagrindinės įstaigų rūšys, kurioms pavesta skatinti ir ginti žmogaus teises: tai įstaigos, įsteigtos pagal JTO chartiją, ir įstaigos, įsteigtos pagal tarptautines sutartis žmogaus teisių srityje.

1. Jungtinių Tautų Chartijoje nurodytos įstaigos

Pagrindinė JTO chartijoje nurodyta įstaiga – Žmogaus teisių taryba. Pagal 2006 m. kovo 15 d. Generalinės asamblėjos rezoliuciją Nr. 60/251 2006 m. birželio 19 d. Žmogaus teisių tarybai buvo patikėti visi žmogaus teisių komisijos įgaliojimai, priemonės, funkcijos ir įsipareigojimai, įskaitant patikėtuosius Žmogaus teisių skatinimo ir gynimo pakomisei ir specialiosios Žmogaus teisių komisijos nustatytos procedūros.

Žmogaus teisių taryba veikia pagal JTO chartiją, Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją ir kitus žmogaus teises nustatančius dokumentus, prie kurių yra prisijungusi atitinkama valstybė. Pagrindinė Žmogaus teisių tarybos pareiga – vertinti žmogaus teisių padėtį

visose 192 JTO valstybėse narėse, pasitelkiant Visuotinę periodinės peržiūros priemonę. Šalys peržiūrai atrenkamos pagal vienodą geografinį pasiskirstymą. Narystės metu peržiūrimos ir visos Žmogaus teisių tarybos valstybės narės.

Žmogaus teisių tarybai taip pat pavesta nagrinėti individualius skundus. Skundų nagrinėjimo procedūra yra itin svarbi; tai veiksmingas būdas tarptautiniu lygmeniu kovoti su diskriminacija. Bet kuris asmuo, manantis, kad yra pažeistos jo teisės pagal JTO chartiją, Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją ar kitus žmogaus teisių apsaugos srityje taikytinus dokumentus, turi teisę pateikti skundą Žmogaus teisių tarybai. Nustatyta tvarka siekiama spręsti nuolat pasitaikančius sunkius ir patikimai patvirtintus visų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių pažeidimus bet kurioje pasaulio vietoje ir bet kokiomis aplinkybėmis.

JTO chartijoje įtvirtinta, kad vienas Jungtinių Tautų tikslų – siekti, kad „visada būtų gerbiamos žmogaus teisės bei pagrindinės laisvės ir jų laikomasi, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos ar religijos“. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 2 straipsnyje teigiama, kad „kiekvienas turi teisę naudotis visomis šioje Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui, dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties“. Nors nė viename iš šių dviejų tarptautinių dokumentų nėra tiesiogiai nurodoma seksualinė

⁶ Ši dalis yra apžvalginė. Svarbus šaltinis yra ICJ vadovas „Seksualinė orientacija, lyties tapatybė ir tarptautinės žmogaus teisės – Praktiko gidas Nr. 4“, 2009 m. Taip pat remtasi „Jungtinių Tautų žmogaus teisių sistemos jurisprudencija ir doktrina“, ketvirtas papildytas leidimas, 2010.

orientacija arba lytinis identitetas kaip diskriminacijos pagrindas, tačiau Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje pateikiamas neišsamus pagrindų sąrašas, todėl paliekama erdvės aiškinimui ir teismų praktikai vystytis pagal besikeičiančias socialines ir pilietines aplinkybes.

Skundas yra priimtinas, jeigu, be kita ko, jo dalykas atitinka JTO chartiją ir Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, taip pat kitus dokumentus, galiojančius toje valstybėje, ir tik išnaudojus visas nacionalines teisinės gynybos priemones. Skundą gali pateikti asmuo ar asmenų grupė, NVO ar kita organizacija, veikianti sąžiningai ir turinti tiesioginių ir patikimų žinių apie padarytus pažeidimus. Yra įsteigtos dvi atskiros darbo grupės: darbo grupė skundams ir darbo grupė padėčiai, kurioms pavesta nagrinėti skundus ir pranešti Žmogaus teisių tarybai apie nuolat pasitaikančius sunkius ir patikimai patvirtintus visų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių pažeidimus.

Be to, Žmogaus teisių taryba įsteigė Patariamąjį komitetą, kuriam pavesta teikti įvairių pasiūlymų Žmogaus teisių tarybai. Patariamojo komiteto funkcija – teikti patarimus Žmogaus teisių tarybai teminiais žmogaus teisių klausimais, daugiausia dėmesio skiriant studijomis ir moksliniais tyrimais pagrįstiems patarimams. Šie profesionalūs patarimai teikiami tik gavus Žmogaus teisių tarybos prašymą.

Žmogaus teisių taryba taip pat glaudžiai bendradarbiauja su JTO dėl specialiųjų procedūrų taikymo. Specialiosiomis procedūromis apskritai vadinamos visos priemonės, kuriomis siekiama spręsti konkrečios šalies padėties ar tikslines problemas bet kurioje pasaulio vietoje. Šiuo metu skiriami 31 teminis ir 8 konkrečiai šaliai skirti įgaliojimai. Nė viena iš tikslinių problemų neapima diskriminacijos kaip tokios; visos aptariamos šalys yra už Europos ribų.

Apibendrinant Žmogaus teisių tarybos vaidmenį ginant LGBT teises, pažymėtina:

- Pirma, kadangi nė viename iš dviejų pagrindinių Žmogaus teisių tarybos taikomų dokumentų (JTO chartijoje ir Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje) nėra tiesiogiai draudžiama diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto, Žmogaus teisių taryba savo iniciatyva neįtraukia LGBT teisių klausimų į metines peržiūras; Žmogaus teisių taryba daugiausia veikia įgyvendindama savo tiesioginius įgaliojimus. Dėl šios priežasties LGBT teisių apsauga nėra tinkamai išvystyta.
- Antra, vieninteliu veiksmingu būdu LGBT teisėms apginti lieka skundų nagrinėjimo procedūra, suteikianti teisę asmenims pateikti skundą Žmogaus teisių tarybai. Jeigu šia procedūra bus naudojama dažnai, galime tikėtis, kad išsivystys ir susidarys tvirta LGBT teisių gynimo praktika JTO sistemoje.

2. Įstaigos, įsteigtos pagal Jungtinių Tautų sutartis žmogaus teisių srityje

Nors šiuo metu veikia aštuonios JTO įstaigos, įsteigtos pagal sutartis žmogaus teisių srityje, tačiau jos menkai padeda asmenims ginti LGBT teises. Tik penki komitetai priima asmenų skundus dėl jų teisių pažeidimų: tai yra Žmogaus teisių komitetas, Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas, Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas, Komitetas prieš kankinimą ir Neįgaliųjų teisių komitetas.

1) Žmogaus teisių komitetas

Žmogaus teisių komitetą sudaro nepriklausomi ekspertai, stebintys, kaip valstybės, JTO narės, įgyvendi-

na Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą. Žmogaus teisių komitetas atlieka šias funkcijas:

- Nagrinėja valstybių narių nuolat jam teikiamas ataskaitas dėl teisių įgyvendinimo. Žmogaus teisių komitetas perduoda jam susirūpinimą keliančius klausimus ir rekomendacijas valstybei šaliai, pateikdamas „galutines pastabas“.
- Nagrinėja individualius skundus dėl galimų pirmojo fakultatyvinio protokolo valstybių šalių padarytų TPPTP pažeidimų.
- Skelbia išaiškinimus dėl žmogaus teisių nuostatų turinio, vadinamus bendrosiomis pastabomis dėl teminių klausimų ar darbo metodų.

ŠALTINIAI

Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte (TPPTP) teigiama, kad „kiekviena valstybė, šio Pakto Šalis, įsipareigoja gerbti ir visiems esantiems jos teritorijoje bei priklausantiems jos jurisdikcijai asmenims užtikrinti teises, pripažįstamas šiame Pakte, be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai arba kiti įsitikinimai, tautinė ar socialinė kilmė, turtinė padėtis, gimimas ar koks nors kitas požymis“. Pirmajame fakultatyviniame protokole nustatyta, kad „visi žmonės yra lygūs įstatymui ir turi teisę į vienodą, be jokios diskriminacijos įstatymo apsaugą. Šiuo atžvilgiu įstatymas turi drausti bet kokią diskriminaciją ir užtikrinti visiems vienodą ir veiksmingą apsaugą nuo diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar kokio nors kito požymio pagrindu“.

Individualių skundų nagrinėjimo procedūra neabejotinai išlieka veiksmingiausiu būdu kovoti su diskriminacija ir ginti LGBT teises. LGBT asmenys, teigiantys, kad jų teisės ir laisvės pagal TPPTP buvo pažeistos,

turi teisę reikalauti konkrečios valstybės, kad atsakytų už savo veiksmus, jeigu valstybė yra pirmojo papildomo protokolo šalimi.

Nors pačiame TPPTP ir jo pirmajame fakultatyviniame protokole seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto pagrindai nėra tiesiogiai išvardyti, Žmogaus teisių komitetas 1994 m. byloje *Toonen prieš Australiją* nusprendė, kad sąvoka „lytis“ pagal TPPT 2 straipsnio 1 dalį (diskriminacijos draudimas) ir 26 straipsnį (lygybė įstatymui) turėtų apimti ir seksualinę orientaciją. Šia byla Žmogaus teisių komitetas sukūrė precedentą, kuriuo JTO žmogaus teisių sistemoje sprendžiama lesbiečių, gėjų ir biseksualų diskriminavimo problema.

Pareiškus skundą, dar būtina atitikti daugelį priimtino kriterijų, kad Žmogaus teisių komitetas imtųsi iš esmės nagrinėti individualų pranešimą pagal fakultatyvinį protokolą. Anoniminiai pranešimai laikomi nepriimtinais, kaip ir pranešimai, kuriais piktnaudžiaujama teise pateikti pranešimus. Žmogaus teisių komitetas nenagrinėja ir pranešimų, nagrinėjamų pagal kitą tarptautinio tyrimo ar susitarimo procedūrą; taip pat nenagrinėjami ir pranešimai, jeigu nėra pasinaudota visomis vidaus teisinės gynybos priemonėmis. Kita vertus, ši nuostata neprivailoma, jeigu nepagrįstai vilkinama taikyti teisinės gynybos priemonės.

Dažniausiai Žmogaus teisių komitetas sutinka su nukentėjusiojo nurodytomis aplinkybėmis, jeigu atitinkama valstybė nepateikia informacijos arba apsiriboja bendro pobūdžio atsikirtimais. Žmogaus teisių komitetas sutinka su valstybės konkrečiu tam tikrų aplinkybių paneigimu, išskyrus atvejus, kai nukentėjusysis gali pateikti dokumentus, patvirtinančius savo teiginius. Tokiais atvejais, jeigu dėl skundo

pobūdžio nukentėjusysis gali neturėti galimybės pateikti papildomų reikalingų įrodymų ir (ar) jeigu visą informaciją turi valstybė šalis, valstybei taikoma didesnė įrodinėjimo našta nukentėjusiojo pareiškimams paneigti. Įprastai skundo nagrinėjimas nuo pradinio pateikimo, įskaitant šalių susirašinėjimą, iki galutinio Žmogaus teisių komiteto sprendimo priėmimo trunka kelerius metus.

2) Kiti žmogaus teisių komitetai

Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte (TESKTP) valstybės, šio pakto šalys, įpareigojamos „užtikrinti, kad šiame Pakte išdėstytos teisės bus įgyvendinamos be jokio diskriminavimo dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitų įsitikinimų, tautybės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar dėl kokio nors kito požymio“. Laikytina, kad šis neišsamus sąrašas apima ir seksualinę orientaciją.

Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas stebi TESKTP įgyvendinimą, nagrinėdamas valstybių šalių nuolat jam teikiamas ataskaitas. Dėl individualių skundų Generalinė asamblėja vienbalsiai priėmė TESKTP fakultatyvinį protokolą (GA rezoliucija A/RES/63/117), kuriame nustatyti Komiteto įgaliojimai priimti ir nagrinėti pranešimus. Fakultatyvinis protokolas yra atviras pasirašyti nuo 2009 metų. Jis įsigalios, kai jį ratifikuos 10 šalių.

Vaiko teisių konvencijos 2 straipsnyje nustatyta, kad „valstybės dalyvės gerbia ir garantuoja visas šioje Konvencijoje numatytas teises kiekvienam vaikui, priklausančiam jos jurisdikcijai, be jokios diskriminacijos, nepriklausomai nuo vaiko, jo tėvų arba teisėtų globėjų rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar

kitokių pažiūrų, tautybės, etninės ar socialinės kilmės, turto, sveikatos, luomo ar kokių nors kitų aplinkybių“.

Dėl šios priežasties Vaiko teisių konvencija gali būti reikšminga kovojant su LGBT asmenų diskriminacija dėl seksualinės orientacijos, jeigu šie asmenys yra vaiko tėvai ar teisėti globėjai, gyvenantys valstybės šalies teritorijoje, taip pat ji svarbi ir kovojant su vaikų diskriminacija. Tenka apgailestauti, kad Vaiko teisių komitetas nenagrinėja individualių skundų ir apsiriboja ataskaitomis, kurias valstybės šalys pateikia dėl priimtų priemonių ir pažangos šių teisių įgyvendinimo klausimu.

II. ESBO

ESBO yra politinė organizacija, siekianti įgyvendinti savo įgaliojimus politiniu spaudimu, o ne valstybių prisiimtų įsipareigojimų vykdymu. ESBO demokratiškos institucijų ir žmogaus teisių biuras veikia visoje ESBO veiklos srityje, įskaitant, be kita ko, žmogaus teisių, tolerancijos, diskriminacijos draudimo ir įstatymo viršenybės sritis. ESBO misijos ir institucijos kviečia LGBT dalyvauti tolerancijos ir diskriminacijos draudimo programose.

B skirsnis. Europos teisinės priemonės, skirtos kovai su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto

I. Europos Taryba

1) Europos Žmogaus Teisių Teismas

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (EŽTK) yra pagrindinis LGBT teisių

tarptautinės apsaugos šaltinis. EŽTK yra tarptautinė sutartis, pagal kurią Europos Tarybos valstybės narės įsipareigoja užtikrinti pagrindines pilietines ir politines teises ne tik savo piliečiams, bet ir visiems jų teritorijoje gyvenantiems asmenims. Europos Žmogaus Teisių Teismas prižiūri, kaip susitariančios šalys vykdo EŽTK ir jos protokolais prisiimtus įsipareigojimus.

EŽTK 14 straipsnyje nustatyta: „*Naudojimasis šios Konvencijos pripažintomis teisėmis ir laisvėmis turi būti garantuojamas be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ir kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokio statuso.*“ Nors tarptautinėje sutartyje tiesiogiai seksualinė orientacija ir nenurodyta, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje aiškiai pasakyta, kad diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto yra draudžiama ir naikintina.

EŽTK suteikia Europos Žmogaus Teisių Teismui teisę nagrinėti valstybių tarpusavio bylas ir individualius skundus dėl galimų EŽTK pažeidimų. Nuo teismo įsteigimo dienos didžiąją daugumą paraiškų pateikė asmenys dėl EŽTK pažeidimų; kiekvienais metais pateikiama daugiau kaip 300 000 individualių paraiškų.

Europos Žmogaus Teisių Teismas turi teisę priimti individualias paraiškas iš bet kokio asmens, nevyriausybinių organizacijų ar asmenų grupės, jeigu šie asmenys nurodo, kad yra nukentėję dėl vienos iš aukštųjų susitariančių šalių padaryto EŽTK ar jos papildomuose protokoluose nurodytų teisių pažeidimo, jeigu yra patenkinti visi priimtumo kriterijai.

Europos Žmogaus Teisių Teismas imasi nagrinėti bylą tik tada, kai yra pasinaudota visomis galimomis vidaus teisinės gynybos priemonėmis ir ne vėliau kaip per šešis mėnesius nuo galutinio sprendimo priėmi-

mo dienos. Teismas nenagrinėja anoniminių paraiškų ar iš esmės tų pačių paraiškų, kaip ir nagrinėta ar pateikta nagrinėti Europos Žmogaus Teisių Teismui ar kitai tarptautinio tyrimo institucijai.

Norint padidinti Europos Žmogaus Teisių Teismo veiklos veiksmingumą Konvencijos protokole Nr. 14 nustatytas naujas gana nepalankus priimtumo kriterijus – „žymi žala“ (protokolas įsigaliojo 2010 m. birželio 1 d.).

Galutiniai Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai yra privalomi susitariančioms šalims. Protokole Nr. 14 nustatyta nauja priemonė, galinti padėti Ministrų komitetui vykdyti sprendimus. Jeigu Ministrų komitetas mano, kad valstybė atsisako paklusti galutiniam sprendimui, jis gali kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą. Jeigu Europos Žmogaus Teisių Teismas nustato, kad valstybė pažeidžia pareigą paklusti galutiniam sprendimui, jis perduoda bylą nagrinėti Ministrų komitetui, kuris sprendžia dėl priimtinių priemonių taikymo.

Europos Žmogaus Teisių Teismas ilgiausiai ir išsamiausiai iš kitų institucijų nagrinėja seksualinės orientacijos klausimus. Šis teismas buvo pirmoji tarptautinė institucija, nusprendusi, kad įstatymai, nustatantys baudžiamąją atsakomybę už seksualinę orientaciją, pažeidžia žmogaus teises. Daugelyje diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos ar lytinio identiteto bylų, Europos Žmogaus Teisių Teismas nusprendė, kad buvo pažeista protokole Nr. 14 nustatyta teisė į privatumą ir šeimos gyvenimą.

2) Žmogaus teisių komisaras

Žmogaus teisių komisaras yra nepriklausoma Europos Tarybos institucija, kuriai pavesta didinti žmo-

gaus teisių suvokimą ir pagarbą joms 47 Europos Tarybos valstybėse narėse.

Pagrindiniams Žmogaus teisių komisaro uždaviniams priskiriama: padėti valstybėms narėms įgyvendinti Europos Tarybos žmogaus teisių standartus; skatinti švietimą ir suvokimą žmogaus teisių klausimais; nustatyti galimus teisės ir praktikos žmogaus teisių srityje trūkumus ir teikti patarimus bei informaciją žmogaus teisių apsaugos klausimais visame regione. Taigi Žmogaus teisių komisaro darbe daugiausia dėmesio skiriama pertvarkos priemonėms skatinti, siekiant apčiuopiamos pažangos žmogaus teisių plėtros ir apsaugos srityje.

Kadangi Žmogaus teisių komisaro biuras nepriskiriamas teismo institucijoms, jis negali imtis veiksmų pagal individualius skundus, tačiau gali teikti išvadas ir imtis platesnių iniciatyvų pagal patikimą informaciją apie asmenų patirtus žmogaus teisių pažeidimus.

Komisaro ataskaitose pateikiama ir žmogaus teisių praktikos analizė, ir išsamios rekomendacijos padėčiai pagerinti. Ataskaitos yra skelbiamos ir platinašmos formuojant strategijas, tarp NVO ir pasitelkus žiniasklaidą.

Komisarui taip pat pavesta stiprinti ir plėsti žmogaus teisių suvokimą Europos Tarybos valstybėse narėse, jis taip pat glaudžiai bendradarbiauja su nacionalinėmis ombudsmeno ir žmogaus teisių institucijomis bei kitomis struktūromis, kurioms pavesta ginti žmogaus teises, taip skatinant nacionalinių žmogaus teisių struktūrų plėtrą.

Šiuo metu diskriminacija seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto pagrindais yra pagrindinis Komisaro darbo klausimas. 2009 metais buvo išleistas „Pranešimas lyties tapatybės klausimu“, o 2011 m. birželio

mėnesį ketinama išleisti išsamią ataskaitą, kuri apims sociologinę ir teisinę LGBT asmenų padėties visose Europos Tarybos valstybėse narėse analizę.

3) Europos socialinių teisių komitetas

Europos socialinė chartija yra Europos Tarybos sutartis, užtikrinanti socialines ir ekonomines žmogaus teises. Europos socialinių teisių komitetas stebi, kaip valstybės narės laikosi šios chartijos.

Europos socialinėje chartijoje teigiama, kad „*naudojimasis šioje Chartijoje įtvirtintomis teisėmis yra garantuojamas nediskriminuojant dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, sveikatos būklės, priklausymo nacionalinei mažumai, gimimo ar kitokios padėties*“. Nors ši nuostata tiesiogiai nenurodo seksualinės orientacijos, šiandien neabejotinai manytina, kad ji apima diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos draudimą.

Valstybės narės privalo kiekvienais metais pateikti ataskaitą dėl Europos socialinės chartijos įgyvendinimo teisės aktuose ir praktikoje. Europos socialinių teisių komitetas, išnagrinėjęs ataskaitą, sprendžia, ar padėtis atitinkamoje šalyje atitinka Europos socialinę chartiją. Valstybei nesiimant priemonių pagal Socialinių teisių komiteto sprendimą, kuriuo nustatyta, kad valstybė nesilaiko Europos socialinės chartijos, Ministrų komitetas šiai valstybei pateikia rekomendaciją, kurioje prašoma keisti padėtį teisės aktų ir (ar) praktikos srityje.

Pagal Europos socialinės chartijos papildomą protokolą Europos socialinių teisių komitetui leidžiama pateikti kolektyvinius skundus. Tačiau ši teisė suteikiama išimtinai organizacijoms, bet ne fiziniams asmenims. Organizacijoms, turinčioms teisę teikti skundus So-

cialinių teisių komitetui, priskiriamos tarptautinės NVO, kurioms suteiktas patariamasis Europos Tarybos statusas, pavyzdžiui, ILGA. Nacionalinės NVO taip pat turi teisę pateikti skundą pagal valstybių susitarimą. Skundas pateikiamas raštu dėl konkrečios Europos socialinės chartijos nuostatos; skunde taip pat nurodoma, koku aspektu ši nuostata nėra tinkamai pritaikyta.

Socialinių teisių komitetas, gavęs skundą ir nusprendęs jį laikyti priimtiniu, parengia ataskaitą ir pateikia išvadą, ar susitariančioji šalis užtikrino tinkamą Europos socialinės chartijos nuostatų taikymą. Remdamasis šia ataskaita, Ministrų komitetas priima rezoliuciją. Socialinių teisių komitetui nustačius, kad Europos socialinė chartija pritaikyta netinkamai, Ministrų komitetas priima atitinkamai susitariančiai šaliai skirtą rekomendaciją. Tenka apgailestauti, kad Socialinių teisių ir Ministrų komitetų priimami dokumentai yra tik rekomendaciniai. Atitinkama susitariančioji šalis privalo pateikti informaciją apie priemones, kurių imtasi Ministrų komiteto rekomendacijoms įgyvendinti (tai daroma kitoje susitariančios šalies pateikiamoje ataskaitoje).

Nors Socialinių teisių komiteto ir Ministrų komiteto priimami aktai yra tik rekomendacinio pobūdžio, tačiau jie yra teisiškai reikšmingi. Tą parodė 2009 m. *Interights v. Croatia* byla dėl homofobiško turinio mokyklos vadovėlių.

4) Parlamentinė asamblėja

Europos Tarybos Parlamentinei asamblėjai patikėtas svarbus vaidmuo – stebėti žmogaus teisių padėtį valstybėse narėse ir valstybėse, siekiančiose narystės Europos Taryboje. Įvairios valstybės, tik panaikinusios įstatymus, nustatančius baudžiamąją atsakomybę lesbietėms, gėjams ir biseksualams, buvo priimtos

į organizaciją arba ir toliau buvo raginamos laikytis pažadų, duotų prisijungiant prie Europos Tarybos narių.

Parlamentinė asamblėja priėmė keletą rezoliucijų ir rekomendacijų (neprivalomojo pobūdžio) dėl seksualinės orientacijos ir Europos Tarybos standartų: Rekomendacija 924/1981 pirmą kartą siekta panaikinti lesbiečių, gėjų ir biseksualų diskriminaciją; vėliau buvo priimta keletas rezoliucijų, kuriose valstybės narės raginamos užtikrinti prieglobsčio teises asmenims, persekiojamiems dėl seksualinės orientacijos, suteikti teisę apsigyventi ir imigruoti dviejų tautybių tos pačios lyties poroms bei garantuoti tos pačios lyties registruotos partnerystės teises.

II. Europos Sąjunga

1) Europos Sąjungos teisė

Europos Sąjungos įstatymų leidėjas ėmėsi įvairių įstatymų leidybos priemonių kovojant su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos. Nuo 1984 m. Europos Parlamentas priėmė aiškią poziciją prieš diskriminaciją seksualinės orientacijos pagrindu. Komisija taip pat vaidina pagrindinį vaidmenį įtvirtinant visišką lygybę.

Amsterdamo sutartis, įsigaliojusi 1999 m. gegužės 1 d., turėjo reikšmingą įtaką esiniams ES steigimo sutarčių pakeitimams, ir pagal ją ES suteikta daugiau teisių kovoti su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos. Amsterdamo sutartis – tai pirmoji tarptautinė sutartis, kurioje tiesiogiai nurodoma ir ginama seksualinė orientacija. Amsterdamo sutarties 13 straipsnyje nurodoma, kad „Taryba, remdamasi Komisijos pasiūlymu ir pasikonsultavusi su Europos Parlamentu, gali vieningai imtis atitinkamų veiksmų, siekdama ko-

voti su diskriminacija dėl lyties, rasinės arba etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus arba seksualinės orientacijos“.

2000 m. gruodžio mėn. Taryba priėmė direktyvą 2000/78/EB, nustatančią bendruosius vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje pagrindus. Šia direktyva siekiama kovoti su diskriminacija dėl religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos užimtumo ir profesinėje srityse, norint valstybėse narėse įgyvendinti vienodo požiūrio principą. Pagal šį principą draudžiama bet kokia tiesioginė ar netiesioginė diskriminacija bet kuriais iš nurodytų pagrindų.

Pagrindų direktyvoje nustatoma tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos samprata. Tiesioginė diskriminacija pasireiškia tada, kai su asmeniu elgiamasi ne taip palankiai, kaip su kitu asmeniu yra, buvo ar būtų elgiamasi panašioje situacijoje ar esant bet kuriems iš pirmiau nurodytų pagrindų. Netiesioginė diskriminacija pasireiškia tada, kai dėl iš pažiūros neutralios nuostatos, kriterijaus ar praktikos asmuo, išpažįstantis tam tikrą religiją ar tikėjimą, esantis neįgalus ar sulaukęs tam tikro amžiaus, turintis tam tikrą seksualinę orientaciją, atsiduria nepalankioje padėtyje, palyginti su kitais asmenimis, išskyrus atvejus, kai šios nuostatos, kriterijai ar praktika yra objektyviai pateisinama dėl teisėto tikslo, o priemonės šiam tikslui pasiekti yra tinkamos ir būtinos.

Visos ES valstybės narės pagal Pagrindų direktyvą privalo užtikrinti, kad asmenys, manantys, kad jie yra nukentėję dėl nevienodo požiūrio į juos, galėtų pasinaudoti visomis teismo ir (ar) administracinėmis procedūromis direktyvai įgyvendinti. Pagrindų direktyva taip pat suteikia teisę organizacijoms, asociacijoms ar kitiems juridiniams asmenims, turintiems teisėtą

interesą, dalyvauti bet kokiose teismo ir (ar) administracinėse procedūrose šiai direktyvai įgyvendinti.

Pažymėtina, kad įrodinėjimo našta tenka atsakovui, privalančiam įrodyti, kad vienodo požiūrio principas nėra pažeistas, t. y. asmeniui, manančiam, kad jis patyrė diskriminaciją, teisme ar kitoje kompetentingoje institucijoje nurodžius aplinkybes, pagal kurias galima daryti prielaidą apie tiesioginę ar netiesioginę diskriminaciją, atsakovui tenka pareiga paneigti šią prielaidą ir įrodyti priešingai.

Pagrindų direktyva yra privaloma dabartinėms valstybėms narėms, o narystės siekiančios valstybės privalo įgyvendinti direktyvą nacionalinėje teisėje iki įstojimo į ES dienos.

Direktyvoje 2004/38/EB dėl Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje pripažįstama, kad valstybės narės turėtų įgyvendinti šią direktyvą, neskirdamos pagal lytį, rasę, odos spalvą, etninę ir socialinę kilmę, genetines savybes, kalbą, religiją ar įsitikinimus, politinį ar kitokį požiūrį, priklausymą etninėms mažumoms, turtą, gimimą, neįgalumą, amžių ar seksualinę orientaciją.

Pasiūlymu dėl Tarybos direktyvos (COM/2008/0426) siekiama įgyvendinti vienodo požiūrio į asmenis principą, nepriklausomai nuo jų religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos ne darbo rinkoje. Pagal šią teisinę priemonę valstybėms narėms sukuriama pareiga užtikrinti direktyvai įgyvendinti reikalingas teismo ir (ar) administracines procedūras ir suteikti galimybę suinteresuotoms organizacijoms dalyvauti atitinkamame procese. Įrodinėjimo našta taip pat perkeliama atsakovui. Anot Europos Komisijos, įrodinėjimo naštos perkėlimas taikomas visose bylose, kuriose įtariamas vienodo

požiūrio principo pažeidimas, nes diskriminavimo bylose dažnai yra itin sudėtinga gauti byloje reikalingų įrodymų, kuriuos dažniausiai turi atsakovas. Kita vertus, šis įrodinėjimo naštos perkėlimas netaikomas tais atvejais, kai traukiama baudžiamojon atsakomybėn už įtarimus diskriminacija.

Pažymėtina, kad pagal ES teisę transseksualų diskriminavimas laikomas diskriminacija dėl lyties. Šį principą nustatė Europos Teisingumo Teismas 1996 m. byloje *P v S ir Cornwall County Council*, kurioje nuspręsta, kad asmens atleidimas iš darbo, šiam pakeitus lytį, buvo neteisėtas diskriminacijos dėl lyties atvejis.

2) Lisabonos sutartis ir Pagrindinių teisių chartija

Europos Sąjungoje vykstantys pokyčiai visuomet buvo svarbūs dėl LGBT teisių gynimo; dabar, įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, ES įtaka šioje srityje dar labiau sustiprės ir išsiplės. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija, apimanti plačias ir naujoviškas nuostatas, šiuo metu yra privaloma visoje ES, todėl chartijoje nurodytos pagrindinės teisės taikomos kartu su visais ES teisės aktais ir įgyvendinamos kartu su jais nacionalinėje teisėje. Pirmą kartą ES viename dokumente išdėstė pagrindines teises, kuriomis gali pasinaudoti visi be išimties piliečiai.

Pagrindinių teisių chartijoje tiesiogiai nustatomas diskriminacijos dėl seksualinės orientacijos draudimas: „*Draudžiama bet kokia diskriminacija, ypač dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių bruožų, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turtinės padėties, gimimo, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos.*“ Be to, Lisabonos sutartyje tiesiogiai nurodoma, kad Europos žmogaus teisių konvencijos užtikrinamos pagrindinės teisės, kylančios iš visoms valstybėms narėms bendrų konstituci-

nių tradicijų, sudaro bendruosius Europos Sąjungos teisės principus.

Galiausiai pažymėtina, kad Lisabonos sutartis sudaro prielaidas ES prisijungti prie EŽTK. Pirma, tai reikštų, kad Pagrindinių teisių chartija vertintina kartu su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimais, o Europos Teisingumo Teismas galėtų tiesiogiai taikyti EŽTK, esančią ES teisės dalimi, o ES teisė turi būti aiškinama atsižvelgiant į EŽTK. Antra, tai reikštų, kad ES priklausys EŽTT jurisdikcijai, o jos institucijos bus atskaitingos Europos Žmogaus Teisių Teismui EŽTK aptartais klausimais, kaip ir šiuo metu ES valstybės narės privalo atsakyti vidaus klausimais.

Europos Teisingumo Teismas privalo aiškinti bendrus lygiateisiškumo ir nediskriminavimo principus, įtvirtintus Chartijoje ir stipresnė konvergencija su Strasbūro teismo praktika atrodo neišvengiama.

IV dalis

Svarbiausios diskriminavimo dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto sritys: konkrečių teisių pažeidimas

A skirsnis. Homoseksualių ir biseksualių asmenų diskriminavimas

1. Tos pačios lyties asmenų poros

Šiuo metu nacionaliniuose teisės aktuose ir teisumuose daugelyje demokratiškos visuomenės vyksta esminiai pokyčiai; pradėdama suvokti, kad lesbietės moterys ir gėjai vyrai (kaip ir heteroseksualios moterys bei vyrai) įsimyli kitą asmenį, kuria ir palaiko ilgalaikius emocinius ir seksualinius santykius, kuria bendrus namus ir šeimas bei kartu augina vaikus. Vis daugiau ES valstybių narių nacionalinėse institucijose suvokiama, kad tos pačios lyties asmenų poroms būdingi tie patys emociniai ir praktiniai poreikiai, kaip ir skirtingų lyčių asmenų poroms, kad jų santykiai būtų įteisinti ir šie asmenys galėtų pagrįstai reikalauti tų pačių teisių ir pareigų kaip ir skirtingų lyčių porų partneriai.

Žmonės nusprendžia įteisinti santykius, t. y. susituokti su kitu asmeniu ne tik iš meilės, bet ir dėl praktiškų priežasčių. Valstybės yra itin suinteresuotos ilgalaikiais jų piliečių santykiais, nes tai padeda užtikrinti visuomenės stabilumą. Dėl šios priežasties valstybės suteikia daug privilegijų piliečiams, nusprendusiems registruoti savo partnerystę; taip valstybės prisideda prie didesnio ekonominio ir socialinio saugumo. Deja, daugelyje šalių tai taikoma tik heteroseksualioms poroms.

Teisės aktai, nustatantys tos pačios lyties santykius, skiriasi beveik visose ES valstybėse narėse. Kai kuriose valstybėse gėjams ir lesbietėms leidžiama pasirinkti santykius, atitinkančius heteroseksualių piliečių santykius, t. y. leidžiama sudaryti santuoką (Belgijoje, Nyderlanduose, Norvegijoje, Ispanijoje, Švedijoje ir Portugalijoje).

Kitose valstybėse priimti teisės aktai yra taikomi tos pačios lyties partnerystei, kai tos pačios lyties poroms suteikiamos tos pačios ar beveik tos pačios teisės, kurias turi susituokusios poros, nevartojant žodžio „santuoka“, skirto išimtinai heteroseksualams, sudarantiems civilinę sutartį ar registruotą partnerystę (Austrijoje, Čekijos Respublikoje, Danijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Vengrijoje, Airijoje, Liuksemburge, Nyderlanduose, Slovėnijoje, Šveicarijoje ir JK).

Kadangi Europos Sąjunga suteikia valstybėms daug laisvės sprendžiant dėl šeimos klausimų, valstybės narės neprivalo leisti tos pačios lyties poroms registruoti partnerystės. Kai kuriose šalyse šia nuožūra pasinaudota ir iki šiol nėra nuspręsta priimti teisės aktų dėl tos pačios lyties porų (Estijoje, Graikijoje, Italijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Maltoje, Lenkijoje ir Rumunijoje). Pagal šių valstybių įstatymus tos pačios lyties partneriai laikomi nesusituokusiais asmenimis arba sugyventiniais.

Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos Teisingumo Teismas

Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) praktiką, bet koks skirtingas susituokusių porų ir tos pačios lyties partnerių vertinimas laikomas diskriminavimu dėl seksualinės orientacijos. Dauguma atvejų, susijusių su tos pačios lyties partneriais, į EŽTT kreiptasi arba dėl 8 straipsnio pažeidimo (teisė į asmeninį ir šeimos gyvenimą), arba dėl 12 straipsnio (teisė tuoktis ir kurti šeimą), nagrinėjamo atskirai arba drauge su 14 straipsniu (bendroji nediskriminavimo sąlyga).

Buvo priimta daug sprendimų, kuriuose teigiama, kad nesusituokusios poros, kurios sąmoningai nusprendė neregistruoti savo sąjungos, negali tikėtis tokių pat lengvatų, kurias valstybė teikia santykius įteisintiems partneriams (pavyzdžiui, žiūrėkite bylą *Shackell prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 45851/99). Nepaisant to, byloje *Karner prieš Austriją* (Nr. 40016/98), EŽTT nusprendė, kad nesusituokusioms tos pačios lyties poroms turi būti suteikiamos tokios pat teisės ir pareigos kaip ir nesusituokusioms skirtingų lyčių poroms.

Byloje *Schalk ir Kopf* (Nr. 30141/04) Teismas nusprendė, kad Austrija nepažeidė Konvencijos 12 straipsnio drauge su 14 straipsniu, nesuteikdama teisės tuoktis tos pačios lyties asmenų poroms, nes toks sprendimas priklauso valstybių narių kompetencijai. Tačiau *obiter dictum* (pagalbinėje Teismo sprendimo dalyje) aiškiai teigiama, kad du gėjai arba lesbietės, kurie gyvena drauge oficialiai neįforminę santykių ir neturi vaikų, pagal 8 straipsnį gali džiaugtis šeimos gyvenimu. Todėl tos pačios lyties asmenų poros turi tokias pat teises į šeimos gyvenimą kaip ir skirtingų lyčių asmenų poros. Teismas taip pat užsiminė, jog 12 straipsnio formuluotė gali būti aiškinama

taip, kad apimtų ir dviejų vyrų arba dviejų moterų santuoką. Net jeigu Teismas pagal istorinį kontekstą ir bendrą Konvencijos formuluotę nusprendė, jog santuoka turi būti aiškinama kaip priešingos lyties asmenų poros sąjunga, jis nutarė: „atsižvelgdamas į [ES Pagrindinių teisių chartijos] 9 straipsnį, Teismas nebemano, kad teisė tuoktis, įtvirtinta 12 straipsnyje, visais atvejais privalo būti ribojama santuoka tarp dviejų priešingos lyties asmenų. Todėl negalima teigti, kad 12 straipsnis netaikytinas ieškovų skundai.“ Tai reiškia, kad, panašiai kaip ir pateikdamas motyvus *E. B.* byloje (žr. toliau), Teismas šalyse, kuriose santuoka (bet ne visa šeimos institucija) lyčių atžvilgiu yra neutrali, galėjo nustatyti 12 straipsnio drauge su 14 straipsniu pažeidimą tuo atveju, jeigu tos pačios lyties susituokusių asmenų porai nesuteikiamos tokios pat teisės kaip skirtingų lyčių asmenų porai. Šiuo metu nagrinėjama byla *Chapin ir Charpentier prieš Prancūziją* (Nr. 40183/07), kurioje sprendžiama panaši problema.

Byloje *Kozak prieš Lenkiją* (Nr. 13102/02) EŽTT patvirtino savo sprendimą, priimtą byloje *Karner prieš Austriją*, ir teigė, kad visiškas draudimas poroje gyvenantiems tos pačios lyties asmenims perimti būsto nuomą negali būti priimtinas kaip priemonė, reikalinga šeimai apsaugoti valstybėje narėje.

Iki 2008 m. Europos Teisingumo Teismas daug kartų išreiškė nuomonę, kad tos pačios lyties partnerių, netgi įregistravusių santykius, padėtis negali būti prilyginama sutuoktinių padėčiai. Taigi skirtingas vertinimas nebuvo laikomas bendrojo vienodo požiūrio principo pažeidimu (jungtinės bylos *D. ir Švedijos Karalystė prieš Europos Tarybą*, Nr. C-122/99 P ir C-125/99 P; *Grant prieš „South-West Trains Ltd“*, bylos Nr. C-249/96).

Tačiau 2008 m. Teismo sprendimas byloje *Tadeo Maruko prieš „Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen“* (bylos Nr. C-267/06) tapo precedentu. T. Maruko su savo partneriu gyveno įregistravę partnerystę. Po to, kai Maruko partneris mirė, Vddb atsisakė mokėti jam maitintojo netekimo pensiją pagal Vokietijos teatro darbuotojų pensijų programą, nes tokia pensija numatyta tik tai susituokusiems partneriams. P. T. Maruko padavė Vddb į teismą. Bavarijos administracinis teismas Miunchene kreipėsi į Europos Teisingumo Teismą, dėl Europos Sąjungos direktyvos dėl diskriminavimo draudimo išaiškinimo. Europos Teisingumo Teismas nusprendė, kad p. T. Maruko buvo tiesiogiai diskriminuojamas. Teisėjai pabrėžė, kad jeigu valstybė narė leidžia tos pačios lyties partneriams registruoti partnerystę, bet koks lengvatų, kurios teikiamos susituokusiems poroms, ribojimas tos pačios lyties partnerių atžvilgiu yra diskriminacinio pobūdžio ir reiškia diskriminavimą draudžiančių teisės nuostatų pažeidimą. *Maruko* byla buvo pirmoji, kuriai buvo taikomos 2000/78/EB direktyvos nuostatos, susijusios su seksualine orientacija, ir kai kurie klausimai vis dar tebėra neišspręsti. Byloje *Römer prieš Hamburgą* teismas vėlgi konstatavo tiesioginės diskriminacijos faktą ir, įvertinęs pensijų teisinį reguliavimą pagal nacionalinę teisę, pažymėjo, kad partneris yra savo teisine ir faktine padėtimi panašus į susituokusį asmenį. Tačiau šio sprendimo taikymas yra ribotas dėl to, kad jis aktualus tik toms šalims, kuriose yra įteisinta tos pačios lyties asmenų partnerystė ir tuo atveju, jei ji yra teisine ir faktine padėtimi panaši į santuoką. Tokiais atvejais papildomos senatvės pensijos apskaičiavimas civilinę partnerystę įregistravusių tos pačios lyties asmenų atžvilgiu turėtų būti toks pats kaip ir susituokusių porų atžvilgiu pagal Užimtumo pagrindų direktyvą 2000/78/EB. Teisingumo Teismas

minėtame sprendime taip pat pažymėjo, kad „atsižvelgiant į galiojančią Europos Sąjungos teisę, šeimyninės padėties teisinis reguliavimas yra priskirtinas valstybių narių kompetencijai“.

2. Įvaikinimas tos pačios lyties asmenų porose ir tėvystės teisės

Europos Žmogaus Teisių Teismas

Byloje *Kerkhoven, Hinke ir Hinke prieš Nyderlandus* (Nr. 15606/89) Europos žmogaus teisių komisija nusprendė, kad stabilius santykius palaikanti lesbiečių pora, kurioje auga vienos iš moterų vaikas, Konvencijos 8 straipsnio požiūriu nėra šeima. Šiuo atveju akivaizdu, kad, Komisijos nuomone, Konvencija gina homoseksualių asmenų šeimos gyvenimą tik santykiuose su savo biologiniu vaiku.

Pirmoji byla, kurioje 1999 m. tiesiogiai ir palankiai buvo sprendžiama homoseksualių asmenų šeimos gyvenimo problema, buvo byla *Salgueiro da Silva Mouta prieš Portugaliją* (Nr. 33290/96). Portugalijos piliečiui buvo uždrausta globoti jo biologinį vaiką dėl to, kad šis pilietis buvo homoseksualus ir gyveno su kitu vyru. Pirmą kartą tokioje byloje EŽTT priėmė sprendimą, kad šiuo atveju buvo pažeistas Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnis (teisė į pagarbą asmeniniam ir šeimos gyvenimui), nagrinėjamas drauge su 14 straipsniu (diskriminavimo draudimas). Byloje *Fretté prieš Prancūziją* (Nr. 36515/97) Teismas pirmą kartą pasipriešino homoseksualaus asmens norui sukurti šeimą įsivaikinant vaiką. P. Fretté nebuvo leista įsivaikinti, nes jis buvo homoseksualus. Teismas šioje byloje nenustatė 8 straipsnio pažeidimo ir nesuteikė p. Fretté teisės įsivaikinti, remdamasis abstrakčiu argumentu, kad vaikas būtų

„auginamas homoseksualaus asmens ir netektų galimybės matyti dvejo motinos ir tėvo vaidmenų modelio“.

Anksčiau minėta teismų praktika aiškiai atskleidžia ribą, kurią Teismas nubrėžė tarp homoseksualų asmeninio gyvenimo ir homoseksualaus asmens poreikio kurti šeimą, kuri laikoma „vieša“. Sprendimas byloje *E. B. prieš Prancūziją* (Nr. 43546/02) 2008 m. panaikino *Fretté* byloje sukurtą precedentą. Byloje *E. B.* Teismas nusprendė, kad atsisakymas leisti įsivaikinti vienišai lesbietei dėl jos seksualinės orientacijos yra 14 straipsnio drauge su 8 straipsniu pažeidimas: „atmesdamos ieškovės prašymą dėl leidimo įsivaikinti, šalies valdžios institucijos sukūrė skirtingą vertinimą, pagrįstą argumentais dėl jos seksualinės orientacijos, – skirtingą vertinimą, kuris nepriimtinas pagal Konvenciją“. Teismas taip pat aiškiai atsitraukia nuo tradicinių lyčių vaidmenų sampratos – tai rodo sprendimas byloje *Markine prieš Rusiją* (pareiškimo Nr. 30078/06) dėl tėvystės atostogų ginkluotosiose pajėgose.

Problema, kurią Teismas netrukus išspręs, yra atmetas prašymas įsivaikinti partnerio vaiką, jeigu tos pačios lyties partneriai yra sugyventiniai arba užregistruoti partnerystę. Žr. nagrinėjamas bylas *Gas ir Dubois prieš Prancūziją* (Nr. 25951/07), paskelbtą priimtina, ir *X ir kiti prieš Austriją* (Nr. 19010/07).

Byloje *J. M. prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 37060/06) Teismas priėmė sprendimą, kad taisyklės dėl alimentų vaikui, galiojusios prieš priimant Civilinės partnerystės įstatymą, diskriminavo tos pačios lyties asmenis ir pažeidė 14 straipsnį (diskriminavimo draudimas) drauge su 1 protokolo 1 straipsniu (nuosavybės apsauga). Ieškovas negalėjo pasinaudoti alimentų sumažinimu, numatytu tuo atveju,

kai vienas iš tėvų, kuris negyvena su vaiku, užmezga naujus santykius (nesvarbu, ar susituokia, ar ne), nes įstatyme nebuvo atsižvelgta į tos pačios lyties asmenų porų santykius. Ši byla įdomi dar ir dėl plataus 1 protokolo 1 straipsnyje apibrėžtos nuosavybės sąvokos aiškinimo, kurį pateikė Teismas ir kuris ilgainiui gali apimti labai įvairių ekonominių žala, galinčią susidaryti dėl diskriminavimo.

3. Užimtumas ir darbo sąlygos

Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos Teisingumo Teismas

LGB diskriminavimo problema buvo nagrinėjama daugelyje EŽTT sprendimų. Bylose *Smith ir Grady prieš Jungtinę Karalystę* (paraiškų Nr. 33985/96 ir 33986/96), ir *Lustig-Prean ir Beckett prieš Jungtinę Karalystę* (paraiškų Nr. 31417/96 ir 32377/96) du Jungtinės Karalystės piliečiai pateikė skundus, dėl kurių Teismas priėmė palankų sprendimą, ir jie lėmė reikšmingus nacionalinės teisės sistemos pokyčius. Abiejuose sprendimuose, kuriuos EŽTT priėmė 1999 m., teigiama, kad gėjų ir lesbiečių atleidimas iš ginkluotųjų pajėgų po bauginančių ir prievartinių tyrimų dėl jų seksualinės orientacijos pažeidžia Konvencijos 12 straipsnį. Po šių dviejų sprendimų nesunku buvo nuspėti bylų *Beck, Copp ir Bazeley prieš Jungtinę Karalystę* (paraiškų Nr. 48535/99; 48536/99; 48537/99) rezultatus. Visi ieškovai teigė, kad tyrimai dėl jų seksualumo ir atleidimas iš armijos dėl tuo metu galiojusio visiško draudimo homoseksualiems asmenims tarnauti ginkluotosiose pajėgose pažeidė jų teises, įtvirtintas Konvencijos 8 straipsnyje (teisė į pagarbą asmeniniam gyvenimui) ir 14 straipsnyje (diskriminavimo draudimas). Ieškovai Beck, Copp ir Bazeley taip pat pateikė ieškinius pagal 3 straipsnį (žeminančio

elgesio draudimas) ir 13 straipsnį (teisė į veiksmingą teisinę gynybą). Teismas vieningai nusprendė, kad visais atvejais buvo pažeistas 8 straipsnis, kai kuriais atvejais – 13 straipsnis, bet nebuvo pažeistas 3 straipsnis.

ETT teismo praktiką atskleidžia anksčiau apžvelgta *Maruko* byla. Verta paminėti, kad Teismas plačiai interpretuoja atlyginimo sąvoką pagal SESV 157 straipsnį (atitinka buvusį EBS 141 straipsnį), kuri gali apimti draudimo išmoką, maitintojo netekimo pašalpa ir kt. Valstybės narės išsaugo kompetenciją šeimos teisės srityje – tai pakartojama 2000/78/EB direktyvos 22 konstatuojamojoje dalyje – ir neprivalo registruotos civilinės partnerystės prilyginti santuokai. Tačiau Teismas *Maruko* byloje ir kituose sprendimuose aiškiai nurodė, kad įgyvendindamos šią kompetenciją valstybės narės privalo laikytis ES teisės nuostatų, ypač nuostatų, susijusių su nediskriminavimo principo įgyvendinimu.

4. Diskriminavimas kitose nei darbo rinkos srityse (draudimo ir bankininkystės paslaugų srityse)

Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos Teisingumo Teismas

Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino nepriimtina Ispanijoje gyvenančio gėjaus *Mata Estevez* (Nr. 56501/00) skundą, kad jam priklausanti socialinio draudimo pašalpa, mokama tik „pergyvenusiam sutuoktiniui“, kai jo vyriškosios lyties partneris, su kuriuo gyventa daugiau kaip 10 metų, žuvo per eismo įvykį. Teismas nurodė, kad padėtis skirtųsi, jeigu partneris būtų skirtingos lyties, ir tai, kad Ispanijos valdžios institucijos, atsisakiusios mokėti M. Estevez pergyvenusio sutuoktinio pensiją jo partneriui mirus, nepažeidė jo teisės į privataus ir šeimos gyvenimo pagarbą, ir

jo nediskriminavo. Taigi teismas nusprendė, kad „pareiškėjo santykiai su jo žuvusiu partneriu nepatenka į 8 straipsnio, ginančio teisę į šeimos gyvenimo pagarbą, sritį“. Teismas taip pat nusprendė, kad Ispanijos įstatymai teisėtai diskriminavo M. Estevez, siekiant „santuoka pagrįstos šeimos apsaugos“.

Byloje *P. B. ir J. S. prieš Austriją* (Nr. 18984/02) teismas nusprendė, kad sveikatos draudimo apsauga taikytina ir tos pačios lyties kartu gyvenantiems partneriams. Pareiškėjai nurodė patyrę diskriminaciją, nes nebuvo galimybių išplėsti antrojo pareiškėjo sveikatos ir nelaimingų atsitikimų draudimo, įtraukiant pirmąjį pareiškėją. Teismas nusprendė, kad pažeistas 8 ir 14 straipsniai, atsižvelgiant į laikotarpį iki pirmojo CSSAIA (Draudimo įstatymo) pakeitimo, kuriuo leista išplėsti draudimą įtraukiant tos pačios lyties partnerį, įsigaliojimo dienos. Teismas, nagrinėdamas įtariamą diskriminaciją, dar kartą priminė, kad „reikėtų labai svarių priežasčių, kad teismas pripažintų, jog nevienodas požiūris vien remiantis lytimi yra suderinamas su Konvencija.“ Šiuo atveju teismas nurodė, kad vyriausybė nepateikė „jokių skirtingą požiūrį pareiškėjų ir priešingos lyties kartu gyvenančių asmenų atžvilgiu pateisinančių aplinkybių“. Teismas dar kartą pakartojė, kad „jeigu valstybei suteikta nedidelė nuožiūra, kaip ir esant padėčiai, kai požiūris skiriasi priklausomai nuo lyties ar seksualinės orientacijos, proporcingumo principas reikalauja ne vien to, kad pasirinkta priemonė būtų iš esmės tinkama norimam tikslui pasiekti.“ Anot teismo, taip pat būtina įrodyti, kad tam tikrų kategorijų asmenų (šiuo atveju – gyvenančių kartu ir turinčių homoseksualių santykių) išskyrimas yra būtinas šiam tikslui pasiekti. Anot teismo, vyriausybė „nepateikė jokių argumentų šiai išvada patvirtinti.“

5. Susirinkimų ir asociacijų laisvė

Kai kuriose Europos Tarybos valstybėse narėse valstybės viešosios institucijos sudaro kliūtis pagrindinių teisių, tokių kaip susirinkimų ir asociacijų laisvė, įgyvendinimui. Strasbūro teismas sprendė dvi šios srities bylas, abi jos buvo susijusios su kliūtimis rengti gėjų parada. Byloje *Bączkowski prieš Lenkiją* (Nr. 1543-1506) Teismas nusprendė, kad priimant sprendimą dėl atsisakymo suteikti leidimą renginiui buvo galima taikyti tikrai *post-hoc* (vėlesnes) priemones ir, nepaisant to, kad paradas įvyko, buvo pažeistas 11 straipsnis (susirinkimų ir asociacijų laisvė), 13 straipsnis (teisė į veiksmingą teisinę gynybą) ir 14 straipsnis (diskriminavimo draudimas). Tokie pat pažeidimai buvo nustatyti bylose *Alekseyev prieš Rusiją* (Nr. 4916/07, 25924/08 ir 14599/09), kurioje teisėjai nusprendė, jog metai iš metų kartojami draudimai negali būti laikomi būtinais demokratinėje visuomenėje ir ieškovui nebuvo prieinama nė viena veiksminga teisinės gynybos priemonė, kad jis galėtų užginčyti šiuos draudimus, o draudimai buvo diskriminuojantys dėl ieškovo seksualinės orientacijos.

6. Baudžiamoji teisė

Strasbūro teismo pirminė jurisprudencija visų pirma susijusi su baudžiamąjį pobūdžio nuostatų ir praktikos, nukreiptos prieš homoseksualius asmenis, panaikinimu. Per pastaruosius dešimtmečius Teismas aiškiai nustatė, kad baudžiamąjį pobūdžio teisės aktų nuostatose negali būti diskriminavimo dėl seksualinės orientacijos, ir rado daug 8 straipsnio (pagarba asmeniniam gyvenimui) pažeidimų. Reikšmingas ir novatoriškas teismo sprendimas buvo priimtas 1981 m. byloje *Dudgeon prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 7525/76). Šiaurės Airijos teisėje homoseksualūs san-

tykiai tarp vyrų buvo laikomi nusikalstama veika (vadinamieji sodomijos įstatymai). Taip buvo ribojama ieškovo teisė į pagarbą asmeniniam gyvenimui, ir Teismas nusprendė, kad šis ribojimas neproporcingas siekiamų tikslų atžvilgiu, t. y. kitų asmenų teisių ir laisvių bei moralės apsaugos.

Byloje *Norris prieš Airiją* (Nr. 10581/83) EŽTT nusprendė, kad nebegali būti teigiama, jog Airijoje egzistuoja „esminė socialinė būtinybė“ homoseksualius santykius laikyti nusikalstama veika, tokiu būdu Teismas homoseksualaus elgesio priskyrimą nusikaltimui paskelbė neteisėtu. Taip pat žiūrėkite bylas *Modinos prieš Kiprą* (Nr. 15070/89) ir *A. D. T. prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 35765/97).

Konvencijos 8 straipsniu drauge su 14 straipsniu taip pat draudžiama nusikalstama veika laikyti homoseksualius santykius tarp suaugusių asmenų ir paauglių, jei pilnametystės amžius yra diskriminacinio pobūdžio, palyginti su amžiumi, nuo kurio lytinių santykių gali turėti priešingos lyties asmenys arba galima turėti lytinių santykių su jaunomis moterimis. Greta kitų žiūrėkite bylas *L. ir V. prieš Austriją* (Nr. 39392/98 ir 39829/98), *S. L. prieš Austriją* (Nr. 45330/99) ir *B. B. prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 53760/00). Duomenų, susijusių su nusikaltimais, numatytais baudžiamuosiuose įstatymuose, nukreiptuose prieš homoseksualius asmenis, saugojimas policijoje jau ankstesniuose Teismo sprendimuose buvo laikomas pažeidžiančiu Konvenciją ir šiuo metu yra svarstomas byloje *F. J. prieš Austriją* (Nr. 2362/08), kurią nagrinėja Strasbūro teismas.

7. Laisvas asmenų judėjimas Europos Sąjungoje ir pabėgėlių skundai

Direktyvoje 2003/86/EB dėl teisės į šeimos susijungimą suderinami nacionaliniai teisės aktai, reglamen-

tuojantys leidimų trečiųjų šalių piliečiams atvykti į šalį ir joje apsigyventi sąlygas. Tačiau kiekviena valstybė narė turi teisę nuspręsti, ar išplėsti šią teisę nesusituokusiems arba partnerystę įregistravusiems globėjo partneriams. Šeimos nariams gali būti uždrausta atvykti dėl grėsmės viešajai tvarkai, vidaus saugumui ir visuomenės sveikatai.

Direktyvoje 2004/83/EB nustatyti minimalūs standartai dėl trečiųjų šalių piliečių arba asmenų, neturinčių pilietybės, priskyrimo pabėgėliams ar asmenims, kuriems reikalinga tarptautinė apsauga, sąlygų ir jų padėties, taip pat dėl suteikiamos apsaugos pobūdžio. Direktyvoje neapibrėžiamos sąvokos „nesusituokęs partneris“ arba „nesusituokusi pora“, tačiau joje valstybės narės įpareigojamos laikyti nesusituokusias poras šeima tuo atveju, jei „pagal atitinkamos valstybės narės užsieniečių statuso teisinį reguliavimą arba praktiką poros, nesančios santuokoje, tam tikru mastu yra prilyginamos sutuoktiniams“. Bet ir šiuo atveju teisė nustatyti, ar šeimos sąvoka apima tos pačios lyties asmenų poras, paliekama valstybėms narėms.

B skirsnis. Transseksualių ir lytį pakeitusių asmenų diskriminavimas

Transseksualai – tai asmenys, kurie save tapatina su lytimi, priešinga jų biologinei lyčiai. Daugumos pasaulio šalių teisinėse sistemose pripažįstamos tik dvi tradicinės lytys, kurios turi tam tikras teises ir pareigas. Tai sudaro teisine problemas, susijusias su lytį pakeitusiais visuomenės nariais, ypač šeimos teisės ir santuokos srityse.

Transseksualumo teisinio pripažinimo lygis atski-

rose pasaulio šalyse skiriasi. Daugelyje šalių teisinis lyties keitimo pripažinimas yra išplėstas ir leidžiama keisti lytį, įrašytą gimimo liudijime. Nepaisant vyraujančios nuomonės, tik nedaugelis transseksualių žmonių visam laikui pakeičia savo kūnus chirurgijos priemonėmis. Daug daugiau asmenų nusprendžia iš dalies pakeisti savo išvaizdą hormonų terapijos pagalba. Daugelyje šalių tokie pakeitimai yra privalomi siekiant gauti teisinį transseksualumo pripažinimą. Pranašumų, kuriais gali pasinaudoti netransseksualūs asmenys ir lytį pakeitę žmonės, gavę teisinį pripažinimą, suteikiamą transseksualams, t. y. tie, kuriems buvo atlikta lyties keitimo operacija, skaičius skiriasi. Kai kuriose šalyse būtina aiški medicininė diagnozė (bent jau oficiali) – transseksualumas. Kitose šalyse, norint pasinaudoti visomis arba bent dalimi valstybės teikiamo teisinio pripažinimo pasekmių, pakanka *lyties tapatumo sutrikimo* diagnozės arba tiesiog pripažinimo, kad asmuo yra prisiėmęs priešingos lyties vaidmenį.

1. Lyties ir vardo bei pavardės keitimas

Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos Teisingumo Teismas

Lyties keitimas

Atsižvelgiant į pokyčius EŽTT praktikoje, kuriuos lėmė bylos *I. prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 25680/94) ir *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 28975/95) – abi jos cituojamos toliau, buvo patvirtinta, kad lyties tapatumas yra viena iš intymiausių asmens privataus gyvenimo sričių. Našta, tenkanti tokiam asmeniui, kuris turi įrodyti medicininę gydymo būtinybę, įskaitant neatkuriamas operacijas, atrodo esanti neproporcinga. Esant tokioms aplinkybėms, Teismas byloje *Van Kück prieš Vokietiją* (Nr. 35968/97) nustatė, kad

sąvokos „medicininis būtinumas“ aiškinimas ir susijusių įrodymų įvertinimas, kuris lėmė atsisakymą atlikti operaciją, buvo nepagrįstas. Teismas nustatė, kad buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis (teisė į privatumą). Byloje *L. prieš Lietuvą* (Nr. 27527/03) Teismas nustatė, kad bylos aplinkybės atskleidė, jog Lietuvos teisės sistemoje egzistuoja „ribota lyties keitimo operacijų teisinio reglamentavimo spraga“, kuri ieškovo paliko kankinančio netikrumo padėtyje dėl asmeninio gyvenimo ir tikrosios tapatybės pripažinimo. Teismas taip pat nusprendė: „Ir nors tam tikrą pradinį delsimą įgyvendinant Civiliniame kodekse numatytas transseksualių asmenų teises būtų galima pateisinti ribotu sveikatos apsaugos sistemos biudžetu, praėjo daugiau negu ketveri metai nuo atitinkamų nuostatų įsigaliojimo, o būtini teisės aktai, nors jų projektai ir yra parengti, dar turi būti patvirtinti.“ Valstybė buvo įpareigota pakeisti teisės aktus, grasinant finansinėmis sankcijomis.

Dokumentų keitimas

Analizuodami pirmąsias Teismo nagrinėtas bylas, susijusias su galimybe atspindėti lyties pakeitimą asmens dokumentuose, susiduriame su priešingais sprendimais, priimtais bylose, kurios atrodo panašios. Bylose *Rees prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 9532/81) ir *Cossey prieš Jungtinę Karalystę* (Nr. 10843/84) EŽTT teigė, kad valstybė neprivalo suteikti galybės atspindėti norimą transseksualaus asmens lytį gimimo liudijime. Tačiau byloje *B. prieš Prancūziją* Strasbūro teismas priėmė ieškovo palankų sprendimą, nutaręs, jog valstybė turi leisti lytį pakeitusiam asmeniui pasikeisti su tapatybe susijusius dokumentus (asmens tapatybės kortelę, vairuotojo pažymėjimą), kad jie atitiktų pakeistą lytį.

Nors atrodo, kad sprendimai tarpusavyje prieštarauja,

iš tiesų jie atspindi skirtingas valstybių narių teises sistemas. Jungtinėje Karalystėje gimimo liudijimai turi tik istorinę prasmę ir jų keitimas bet kuriuo atveju reikštų klastojimą. O Prancūzijoje jie gali būti pakeisti, atsižvelgiant į asmens padėtį. Kita problema kilo dėl to, kad tokie dokumentai kaip asmens tapatybės kortelė naudojami kasdien ir jeigu jie nepakeisti taip, kad atitiktų esamą ieškovo lytį, tai gali sukelti daug nemalonių situacijų. Kita vertus, Teismas gimimo liudijimus vertino vien kaip dokumentus, prieinamus tik atitinkamiems pareigūnams, kurių turinys nėra atskleidžiamas viešai.

Byloje *Goodwin ir I.* Teismas 2002 m. pirmą kartą paskelbė pareiškimą, kad jokiais aplinkybėmis negalima pateisinti draudimo transseksualiems asmenims pasinaudoti teise į santuokos sudarymą. Teismo nuomone, būtų nepagrįsta asmens teisę tuoktis susieti su šio asmens galimybėmis ar noru turėti vaikų ir vartoti žodžius „vyras“ arba „moteris“ tiktai asmens biologinei lyčiai apibūdinti.

2. Lyties pakeitimo pasekmės šeimos gyvenimui

2.1. Tėvystės santykiai

Europos Žmogaus Teisių Teismas

Ilgą laiką Komisija reiškė nuomonę, kad šeimos gyvenimas taip, kaip jis suprantamas pagal Konvencijos 8 straipsnį, galimas tikrai tarp kraujo giminaičių, sutuoktinių arba remiantis teisėtu įvaikinimu. Byloje *X, Y ir Z prieš JK* (Nr. 21830/93) valstybės valdžios institucijos atsisakė oficialiai pripažinti lytį pakeitusį biologinės vaiko motinos partnerį šio vaiko tėvu. Teismas nusprendė, kad 8 straipsnis nenustato tokios valstybės atsakovės pareigos, tačiau jis vis dėlto pripažino šeimos santykių egzistavimą tarp transseksualaus

asmens ir jo partnerės vaiko. Praktikoje šį sprendimą Jungtinėje Karalystėje panaikino byla *Goodwin ir I.*, nes transseksualių vyrų pripažinimą teisėtais tėvais, jeigu jų netransseksualioms partnerėms moterims buvo atliktas apvaisinimas donoro sperma, lemia transseksualų vyrų teisinis pripažinimas vyrais.

Byloje *P. V. prieš Ispaniją* (Nr. 35159/09) ieškovas, transseksualus asmuo, skundėsi, kad nustatyti ribojimai bendrauti su sūnumi pažeidė 8 straipsnį drauge su 14 straipsniu, nes šie ribojimai buvo diskriminacinio pobūdžio. Teismas nusprendė, kad minėti ribojimai buvo teisėtai pagrįsti vaiko gerove, atsižvelgiant į laikiną emocinį ieškovo nestabilumą.

2.2 Susituokusio asmens pareiga po lyties pakeitimo nutraukti santuoką

Europos Žmogaus Teisių Teismas

Teismas 2006 m. lapkritį nagrinėjo dvi bylas (*Wena ir Anita Parry prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 42971/05, ir *R. ir F. prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 35748/05). Ieškovai buvo susituokę ir turėjo vaikų, o vėliau jiems buvo atlikta lyties keitimo operacija. Jie liko su savo sutuoktiniais kaip sutuoktinių pora. Pagal 2004 m. *Lyties pripažinimo įstatymo* nuostatas ieškovai turėjo nutraukti santuoką, kad galėtų gauti lyties pripažinimo pažymėjimus. Ieškiniai buvo atmesti kaip akivaizdžiai nepagrįsti. Teismas nusprendė, kad įstatymas Jungtinėje Karalystėje buvo priimtas, atsižvelgiant į šią pasekmę susituokusiems transseksualams ir kad valstybė nebuvo įsipareigojusi atsižvelgti į nedidelį santuokų tarp tokių asmenų skaičių ir suderinti nuostatų.

Kol kas neišnagrinėtoje byloje *H prieš Suomiją* (Nr. 37359/09) pareiškėja skundžiasi, kad jos naujo-

sios lyties teisinis pripažinimas reiškė ir jos santuokos pakeitimą į civilinę partnerystę.

3. Sveikatos priežiūra

Pagal ILGA atliktą lytį pakeitusių asmenų tyrimą „EuroStudy“, 80 proc. lytį pakeitusių asmenų Europos Sąjungoje atsisakoma finansuoti hormonų terapiją valstybės lėšomis ir 86 proc. tokių asmenų valstybės lėšomis atsisakoma finansuoti lyties keitimo operaciją. Dėl to daugiau negu 50 proc. keičiančiųjų lytį operacijos išlaidas dengia iš savo kišenės.

Europos Žmogaus Teisių Teismas

Byloje *Schlumpf prieš Šveicariją* (Nr. 29002/06) Europos Žmogaus Teisių Teismas nepritarė draudimo bendrovės atsisakymui apmokėti lyties keitimo operaciją ir pareiškė, kad tikėtina, jog dvejų metų laukimo laikotarpis, visų pirma atsižvelgiant į ieškovės 67 m. amžių, gali turėti įtakos jos sprendimui daryti operaciją, todėl tai pažeidžia jos laisvę nustatyti savo lyties tapatumą. Teismas nurodė, jog Konvencija užtikrina teisę į asmens saviraišką, ir pakartojo, kad „asmeninio gyvenimo“ sąvoka gali apimti lyties tapatybės aspektą. Buvo pažymėta ypatinga klausimų, susijusių su vienu iš intymiausių asmeninio gyvenimo aspektų, būtent – asmens lyties tapatybe, svarba derinant viešuosius ir atskiro asmens interesus.

4. Laisvas lytį pakeitusių asmenų judėjimas Europos Sąjungoje

Problemų, susijusių su laisvu lytį pakeitusių žmonių judėjimu, gali kilti tada, kai nacionalinė teisė neleidžia pripažinti jų pageidaujamos lyties civilinės būklės įrašuose ir gauti pakeistų dokumentų. Taip pat gali

kilti problemų, kai lytis ištaisoma vienoje valstybėje narėje, o asmuo siekia pripažinimo kitoje valstybėje.

5. Translyčiai prieglobsčio prašytojai

Prieglobsčio prašymai, susiję su translyčiais asmenimis turėtų būti sprendžiami sutinkamai su 1951 m. Jungtinių Tautų Konvencija dėl pabėgėlių statuso, kuri pateikia kriterijus, pagal kuriuos gali būti nustatomas pabėgėlio statusas. Konvencija translyčius asmenis laiko „tam tikra socialine grupe“, kuri gali būti pažeidžiama ir diskriminuojama.

6. Lytį pakeitę asmenys ir užimtumas

Europos Teisingumo Teismo praktika užimtumo ir susijusiose bylose patvirtina, kad translyčių asmenų diskriminacija yra diskriminacija dėl lyties, todėl jai taikomi valstybės įstatymai, draudžiantys diskriminaciją dėl lyties.

Iš Europos Tarybos žmogaus teisių komisaro Tomo Hamarbergo (Thomas Hammarberg) leidinyje „Dėl žmogaus teisių ir lyčių lygybės“ paskelbtų statistikos duomenų neabejotinai matyti, kad translyčiai žmonės dažnai diskriminuojami užimtumo srityje. Tyrimai rodo, kad tik 31 proc. translyčių respondentų dirba visą darbo laiką. 23 proc. nurodė ketinantys keisti darbą dėl diskriminacijos, 10 proc. buvo nukentėję nuo žodinio, o 6 proc. – nuo fizinio priekabiavimo darbo vietoje. 42 proc. respondentų bijojo keisti lytį dėl baimės prarasti darbą.

Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos Teisingumo Teismas

Europos Žmogaus Teisių Teismas nusprendė, kad ieškovė p. Grant tapo nevienodo požiūrio auka ir

Jungtinė Karalystė pažeidė įsipareigojimą gerbti jos asmeninį gyvenimą tada, kai atsisakė teisiškai pripažinti jos pooperacinę lytį ir dėl to – mokėti senatvės pensiją jai sulaukus to paties pensinio amžiaus, koks nustatytas kitoms moterims (byla *Grant prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 32570/03).

Organizacijos *Press For Change* aktyvistas užtikrino transseksualių žmonių užimtumo apsaugą visoje Europos Sąjungoje, laimėjęs precedentu tapusią bylą *P. prieš S. ir Kornvalio grafystės tarybą* (bylos Nr. C-13/94). Atsižvelgiant į tai, jog Tarybos direktyva 76/207/EEB siekiama, kad įsidarbinant, profesiniame mokyme, paaukštinant pareigas ir nustatant darbo sąlygas būtų taikomas vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principas, Direktyvos 5 straipsniu draudžiama atleisti iš darbo transseksualų asmenį dėl priežasčių, susijusių su lyties pakeitimu.

Europos Teisingumo Teismas nagrinėjo bylą *KB prieš NHS pensijų agentūrą* (byla Nr. C-117/01), iškeltą prieš įsigaliojant 2004 m. įstatymui dėl lyties pripažinimo. Liuksemburgo teisėjai nusprendė, kad nevienodas požiūris, susijęs su našlio pensijos mokėjimu, jeigu vienas iš partnerių yra transseksualus, yra sietinas su galimybe tuoktis, o santuoka yra būtina išankstinė sąlyga tokiai pensijai gauti. Buvo nustatyta, kad teisės aktai, kuriais remiantis suteikiama ši išmoka, iš esmės nesuderinami su Bendrijos teise. 2006 m. balandžio 27 d. Europos Teisingumo Teismas byloje *Richards prieš Valstybės sekretorių užimtumo ir pensijų klausimais* (C-423/04) nusprendė, kad transseksuali moteris iš Didžiosios Britanijos buvo diskriminuojama, kai buvo vertinama kaip vyras ir jai atsisakyta mokėti valstybės pensiją. Byla turi didelę reikšmę kitoms transseksualioms moterims Jungtinėje Karalystėje, nes pagal ją galima reikalauti, kad pensijos joms būtų mokamos anksčiau.

Priėmus sprendimą byloje *P. prieš S. ir Kornvalio grafystės tarybą* transseksualai įgijo tvirtą apsaugą, teikiamą remiantis Europos Sąjungos teisės aktais dėl diskriminacijos lyties pagrindu. Direktyvoje 2006/54/EB (naujojoje redakcijoje) įgyvendinamas lygių galimybių ir vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principas užimtumo ir profesinėje srityse. 3 konstatuojamojoje dalyje įtvirtinama ETT jurisprudencija Europos Sąjungos teisėje, pateikiant aiškią nuorodą, susijusią su diskriminavimu dėl lyties pakeitimo. Nors dar nėra aišku, ar transseksualai, kuriems neatliekama operacija, galės tuo pačiu pagrindu ateityje naudotis tokia pat apsauga, tačiau akivaizdu, kad lyties pakeitimas suteikia platesnę apsaugą nei seksualinės orientacijos atveju.

Vis dėlto reikia dar daug nuveikti, siekiant užtikrinti vienodą požiūrį į tokias pažeidžiamas grupes kaip gėjai, lesbietės ir transseksualai. Štai kodėl teisininkams yra taip svarbu suprasti ir taikyti esamus teisės aktus savo profesinėje veikloje, taip pat dirbti kaip autoritetingiems veikėjams, atkreipiant visos visuomenės ir valdžios institucijų dėmesį į tai, kad tinkamo lygio žmogaus teisių apsaugos užtikrinimas yra šiuolaikinės visuomenės pagrindas.

Išvados

Po Amsterdamo sutarties ratifikavimo 1997 m. Europos Sąjunga pagaliau tinkamai pasirengusi imtis priemonių prieš diskriminaciją. Nuo tada Europos Sąjunga nuėjo ilgą kelią ir dabar kovos su diskriminavimu įstatymai privalomi įvairiausiose srityse. Verta nuolat stebėti naujausią EŽTT ir ETT praktiką. Anksčiau minėtoje *Römer* byloje ETT nusprendė, kad bendrasis nediskriminavimo principas, jau patvirtintas tokiose bylose kaip *Mangold* (C-144/04) ir *Kücükdeveci* (C-555/07), taikytinas ir seksualinei orientacijai. Be to, Europos pilietybė naujai nušviečia tos pačios lyties asmenų porų ir tos pačios lyties tėvų šeimos padėtį, įgyvendinant naują požiūrį, priimtą ETT *Ruiz Zambrano* byloje (C-34/09), pavyzdžiui, šeimos susijungimo su tos pačios lyties partneriu iš trečiosios šalies atvejais.

NACIONALINĒ DALIS

I dalis

Įvadas

Žmogaus orumo idėja⁷ yra tas fundamentalus pagrindas, ant kurio šiandien statomos bene visos demokratinės vertybės. Prielaida, kad kiekvienas be išimties žmogus kaip individas, yra vertas pagarbos ir turi būti besąlygiškai pripažįstamas, yra esminė sąlyga legitimuoti žmogaus teises ir laisves bei ieškoti sutarimo tarp to, kas žmones suartina, o ne kas juos skiria.

Didysis rusų humanistas, disidentas ir žmogaus teisių gynėjas Andrejus Sacharovas, paklaustas, kokios universalios ideologijos turėtų laikytis žmonija ateityje, pareiškė, kad tai – visuotinės žmogaus teisės ir mūsų įsipareigojimas ginti jas kaip vienintelę vertybių ir idėjų sistemą, nes tik jis pajėgia panaikinti nesutarimus ir sutaikinti priešingybes. Jokia valstybė ir jos dominuojanti ideologija neturi teisės besąlygiškai indoktrinuoti žmonių – viena iš fundamentalių mūsų teisių yra proto ir sąžinės padiktuotas kelias į savarakišką mintį bei tikėjimą. Teisė į laisvo proto ir sąžinės, o ne konformizmo ir socialinės izoliacijos baimės priemestą tikėjimą yra viena iš fundamentalių žmogaus teisių – kaip ir teisė į netikėjimą arba teisė neviešinti tikėjimo kaip pačios intymiausios patirties. Lygiai kaip mes turime neatimamą teisę į patikrintas ir patikimas žinias, o ne melą, demagogiją ir manipuliacijas, lygiai taip pat mes turime teisę į savęs ieškojimą, klystkelius

ir pažiūrų kaitą, jei visi šitie dalykai nekenkia kitiems⁸. Taigi, žmogaus teisės bendrąja prasme gali būti iš esmės suprantamos kaip asmens laisvės visuomenėje ir galimybės jas realizuoti.

Žmogaus teises reglamentuoja socialinės normos, *inter alia* teisės normos. Vienas pagrindinių žmogaus teisių principų – žmogaus lygybės prieš įstatymą principas. Lygybės samprata itin glaudžiai susijusi su nediskriminavimo samprata. Lygybė įstatymui reiškia, kad su lygiais asmenimis turi būti elgiamasi vienodai. Nediskriminavimo samprata reiškia, kad draudžiama skirtingai elgtis, jeigu nėra tam pagrindo.

Netradicinės seksualinės orientacijos asmenys – viena iš labiausiai diskriminuojamų socialinių grupių Lietuvoje. Šių asmenų teisių apsauga Lietuvoje, lyginant su pasaulio, visų pirma – Europos, mastu, yra palyginti ankstyvoje stadijoje, tačiau galima sakyti, kad jau sudaro atskirą teisės institutą. Ir nors kovai su diskriminacija dėl seksualinės orientacijos ir lytinio identiteto šiuo metu galima pasitelkti daugelį tarptautinės ir nacionalinės teisės aktų, kovą pavyks laimėti tik tuomet, jeigu LGBT asmenims, kenčiantiems nuo diskriminacijos, padės kiti dalyviai, pirmiausia – teisininkai, veikiantys žmogaus teisių apsaugos srityje. Jų turimos teisinės žinios ir socialinė padėtis šiuo-

⁷ Daugiau apie žmogaus orumo koncepciją žr.: Peičius, E. Žmogaus orumo koncepcija kaip autonomijos reikalavimas. Kauno medicinos universitetas.

⁸ Donskis, L. Žmogaus teisės ir laisvės baimė [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-06-14-leonidas-donskis-zmogaus-teises-ir-laisves-baime/46257>>

laikinėse demokratinėse valstybėse gali padėti jiems gerinti visuomenės suvokimą ir kovoti su nelygybės apraiškomis teismo ir ne teismo būdu.

Šis leidinys būtent ir skirtas Lietuvos teisininkams, kurie domisi arba savo tiesioginiame darbe susiduria su LGBT teisių gynimo klausimais. Leidinys išleistas įgyvendinat projektą EQUAL JUS – Europinis teisinės paramos LGBT teisėms tinklas. Projektu siekiama geresnio LGBT (lesbiečių, gėjų, biseksualių ir transseksualių asmenų) teisių užtikrinimo ir gynimo Europos Sąjungos valstybėse: Italijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje.

II dalis

LGBT teisių standartų efektyvaus taikymo galimybės: veikėjai ir strategijos

1. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT)

Europos Sąjungos teisė nemažai dėmesio skiria nediskriminavimo ir lygių galimybių užtikrinimui, o šias nuostatas privalo įgyvendinti visos valstybės narės.

Įgyvendinant Tarybos direktyvas dėl rasinės (2000/43/EC) bei moterų ir vyrų lygybės (2002/73/EB ir 2004/113/EC) užtikrinimo, daugumoje valstybių įkurtos specialios ombudsmenų tarnybos, kurių pagrindinis tikslas – suteikti pagalbą diskriminacijos aukoms. Dauguma nacionalinių ombudsmenų tarnybų, tame tarpe ir Lietuvos Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (toliau – Tarnyba), priklauso europiniam šių tarnybų bendradarbiavimo tinklui *Equinet*.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.equineteurope.org/>

<http://www.lygybe.lt/>

LR Konstitucijos 29 str. įtvirtina lygiateisiškumo principą, kuris toliau detalizuojamas Lygių galimybių įstatyme bei Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme.

Lietuvoje pirmiausia buvo įtvirtintos vyrų ir moterų lygybės užtikrinimo nuostatos. 1998 m. gruodžio 1 d. Seimas priėmė Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą (įsigaliojo 1999 m. balandžio 1 d.). 1999 metų

gegužės 25 d. įsteigta Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.

Tarnybos kompetencija įtraukiant daugiau nediskriminavimo pagrindų, papildyta 2003 metais. Taigi 2003 m. lapkričio 18 d. Seimui priėmus Lygių galimybių įstatymą, Tarnybos kompetencija papildyta draudimo diskriminuoti dėl seksualinės orientacijos ir kitų pagrindų nuostatomis, o įstaiga pervadinta Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Nuo 2005 m. sausio 1 d. Tarnyba tiria ir skundus asmenų, patyrusių diskriminaciją ar priekabiavimą dėl seksualinės orientacijos darbe, švietimo įstaigoje ar teikiant paslaugas.

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba nėra privaloma ikiteisminė ginčų sprendimo institucija. Tačiau asmenims, kurie dėl vienu ar kitų priežasčių nenori kreiptis į teismą, tai papildoma galimybė ginti savo pažeistą teisę kreipiantis į šią savarankišką valstybinę instituciją.

Lygių galimybių įstatymo 15 str. 2 d. numatyta, kad skundai dėl lygių teisių pažeidimo tiriami ir sprendimai dėl jų priimami Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo nustatyta tvarka. Skundai iš esmės nėra numatyta griežta privalomoji forma, tokiu būdu palengvinama diskriminaciją patyrusio asmens galimybė kreiptis į instituciją.

Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas taip pat nenumato, koks sprendimas turi būti priimamas kiekvieno lygių teisių pažeidimo (seksualinio priekabia-

vimo) atveju. Pagal šio įstatymo 24 str. Kontrolieriui suteikta plati diskrecijos teisė spręsti, kokią sankciją taikyti kiekvienu atveju. Svarbu tai, jog dėl įstatyme nenumatytos galimybės skirti kompensaciją asmeniui negali būti atlyginta turtinė ar neturtinė žala, todėl tokia žala gali būti atlyginama tik bendra teisme tvarka.

Tuo pačiu metu skundas dėl lygių teisių pažeidimo negali būti nagrinėjamas Lygių galimybių tarnyboje ir teisme. Pradėjus bylą nagrinėti teisme, Kontrolierius tyrimą nutraukia.

Pažymėtina, jog per 2007 metus Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba gavo 18 skundų, per 2008 metus – 8 skundus, o per 2009 metus – 4 skundus dėl diskriminacijos seksualinės orientacijos pagrindu.

Iš pateiktų skaičių matyti, jog nors seksualinių mažumų situacija Lietuvoje išlieka itin sudėtinga, pasitikėjimas Tarnyba mažėja. Lygių galimybių kontrolierius neretai dalyvauja viešose diskusijose, atkreipdamas visuomenės dėmesį į tam tikras problemas ir jas viešindamas, tuo tarpu viešose diskusijose seksualinių mažumų atžvilgiu, kol kas pastebima Kontrolieriaus pozicija susilaikyti. Atkreiptinas dėmesys, jog Lygių galimybių kontrolierius yra skiriamas Seimo ir jam atskaitingas, be to turi galimybę būti perrinktas neribotą skaičių kartų.

Viešas pozicijos nepareiškimas didele dalimi įtakoja asmenų pasitikėjimą institucija.

Pažymėtina, jog Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba ne tik tiria skundus, bet ir atlieka nepriklausomus tyrimus bei diskriminacijos padėties apžvalgas, skelbia nepriklausomas ataskaitas, teikia išvadas ir rekomendacijas bet kokiais su diskriminacija su-

sijusiais klausimais dėl šių įstatymų įgyvendinimo, taip pat pasiūlymus Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių institucijoms ir įstaigoms dėl teisės aktų tobulinimo ir lygių teisių įgyvendinimo politikos prioritetų.

2. Strateginis bylinėjimasis: jo samprata ir vaidmuo

Socialiniams pokyčiams visuomenėje paskatinti galimos įvairios teisinės strategijos, viena efektyviausių – strateginis bylinėjimasis, t.y. bylų, kurių tikslas, be kita ko, atkreipti visuomenės dėmesį į kai kurias itin svarbias problemas, kėlimas.

Pažymėtina, jog pirminis strateginio bylinėjimosi tikslas yra ne individui padarytos žalos atitaisymas, o siekimas pakeisti nepalankų įstatymą ar valstybės politikos kryptį (nors abu tikslai yra betarpiškai susiję). Taip peržengiant individualaus atvejo ribas siekiama sukurti platesnę apsaugą visai pažeidžiamai ir nuo diskriminacijos kenčiančiai asmenų grupei. Precedento sukūrimas ar įstatymo pakeitimas gali sukelti daug veržlesnį poveikį pokyčiams platesnėje visuomenės dalyje. Strateginio bylinėjimosi koncepciją sudaro kruopšti bylų atranka, jų planavimas ir valdymas, taip pat bylinėjimosi pasiektų palankių rezultatų įgyvendinimo priežiūra.

DAUGIAU INFORMACIJOS

Leidinyje „Atsakas į rasizmą Lietuvoje: ENAR apžvalga“ (http://cms.horus.be/files/99935/MediaArchive/pdf/Lithuania_LT.pdf)

Strateginio bylinėjimosi metodiką paprastai taiko nevyriausybinių organizacijų, veikiančių žmogaus teisių apsaugos srityje. Be to strateginių bylų dažnai imasi advokatai, besispecializuojantys antidiskriminacinėje teisėje, *pro bono* atstovaudami klientus tose bylose, kurios, tikėtina, atkreips visuomenės dėmesį į tam tikrų socialinių grupių problemas. Vienos iš labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių – LGBT asmenų – teisių gynimo prasme strateginis bylinėjimasis vaidina ypač reikšmingą vaidmenį. LGBT asmenys, remdamiesi Europos žmogaus teisių teismo praktika ar kitais suformuotais teisiniais precedentais, gali siekti savo teisių įtvirtinimo tokiu būdu, kuris padėtų ne tik apginti individo teises ir interesus, bet ir paskatintų pokyčius visai socialinei grupei reikšmingus pokyčius, galbūt net LGBT asmenų teises įtvirtinančių ar praplečiančių teisės aktų priėmimą.

Strateginis bylinėjimasis gali duoti stebėtinų rezultatų: paskatinti Vyriausybę imtis veiksmų tam tikrais klausimais, užtikrinti lygias teises mažumoms ar sustabdyti aplinkai kenksmingą veiklą. Nėra nustatytų ribų, ką strateginiu bylinėjimusi galima pasiekti. Vis dėlto, svarbu pažymėti, kad strateginio pobūdžio bylinėjimasis labai skiriasi nuo daugelio kitų tradicinių teisinių paslaugų. Tradicinės teisinės paslaugos yra orientuotos į jas gaunančio kliento interesų visapusišką atstovavimą, jų tikslas – atstovauti ir patarti klientui bet kokių klausimų taip, kad būtų geriausiai apginta jo tariamai pažeista teisė ar įstatymu saugomas interesas. Tuo tarpu strateginis bylinėjimasis yra orientuotas į politinius-socialinius pokyčius ir naujų elgesio modelių įtvirtinimą. Dėl šios priežasties, strateginio pobūdžio bylinėjimasis nėra skirtas suteikti geriausias paslaugas didžiausiam įmanomam klientų skaičiui, kaip kad tradicinio bylinėjimosi atveju.

Europos Tarybos direktyvos 2000/43/EB, įgyvendinančios vienodų sąlygų taikymo principą asmenims, nepaisant jų rasės arba etninės priklausomybės 7 str. 2 p. bei Europos Tarybos direktyvos 2000/78/EB, nustatančios vienodų sąlygų taikymo užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus 9 str. 2 p. numato plačias galimybes nevyriausybinioms organizacijoms, nukentėjusiojo vardu arba jį remiant, gavus jo sutikimą, inicijuoti administracinį ar teismo procesą, siekiant apginti asmens, patyrusio diskriminavimą, teises. 2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2006/54/EB dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo (nauja redakcija)⁹ 17 straipsnio 1 dalis įtvirtina valstybėms narėms pareigą užtikrinti visiems asmenims, manantiems, kad jų atžvilgiu buvo pažeistas vienodo požiūrio principo taikymas, jau pasinaudojusiems galimybe kreiptis į kitas kompetentingas institucijas, įskaitant tam tikrais atvejais tikslingą taikinimo procedūrą, užtikrinti teisę į teismines procedūras net pasibaigus tariamai diskriminuojantiems santykiams. Siekiant garantuoti veiksmingesnę apsaugą, šio straipsnio 2 dalis numato, kad asociacijos, organizacijos arba kiti juridiniai asmenys, kurie pagal jų nacionalinėje teisėje nustatytus kriterijus turi teisėtą interesą, nukentėjusiojo vardu arba jį remdami, gavę jo sutikimą, turėtų teisę dalyvauti visose teisminėse ir (arba) administracinėse procedūrose šioje direktyvoje numatytiems įsipareigojimams įgyvendinti. LR moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 9 straipsnio 2 dalis numato,

⁹ [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-02-08]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:204:0023:0036:lt:PDF>> [žiūrėta 2011-02-08].

kad darbuotojų ir darbdavių organizacijos arba kiti juridiniai asmenys, turintys teisėtą interesą, gavę asmens rašytinį sutikimą, gali įstatymų nustatyta tvarka atstovauti jam teisminėse arba administracinėse procedūrose. Atitinkamą nuostatą įtvirtina ir LR Lygių galimybių įstatymas, detalizuodamas ją 12 straipsnyje: „asociacijos arba kiti juridiniai asmenys, kurių veiklą reglamentuojančiame teisės akte atitinkamu pagrindu diskriminuojamų asmenų gynimas ir jų atstovavimas teisme yra nurodyta kaip viena iš veiklos sričių, diskriminuojamo asmens pavedimu gali įstatymų nustatyta tvarka atstovauti jam teisminėse arba administracinėse procedūrose“. Civilinio proceso kodeksas nevyriausybinėms organizacijoms ar kitiems juridiniams asmenims teisės būti teisme atstovais pagal pavedimą diskriminavimo byloje, nenumato. Tačiau CPK 49 str. 2 d. įtvirtina proceso šalims teisę prašyti teismo įtraukti į procesą instituciją išvadai duoti, kuria diskriminacijos byloje yra Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.

Asmenys ar nevyriausybinių organizacijos, inicijuojantys strateginį bylinėjimąsi, turi veikti protingai, atsargiai ir atsakingai, parinkdami ir formuodami strategines bylas, nes šios bylos formuoja teisminį precedentą. Lietuvoje vis dar nėra diskriminavimo bylų, kurios būtų pasiekusios Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, todėl Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dar nėra suformulavęs vienodo aiškinimo diskriminavimo byloje.

3. Bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis, profesinėmis sąjungomis bei Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba

Teisininkai atlieka labai svarbų vaidmenį užtikrinant žmogaus teisių tinkamą atstovavimą ir gynimą. Tačiau dar didesnių poryčių žmogaus teisių apsaugos prasme galima pasiekti bendradarbiaujant su nevyriausybinėmis organizacijomis, valstybės institucijomis, kitais teisės specialistais ir ekspertais.

Teisininkui yra svarbu žinoti apie bendradarbiavimo galimybes ir galimus sąjungininkus siekiant bendrų tikslų žmogaus teisių srityje. Teisininkų ir NVO vaidmenys yra skirtingi, tačiau vienas kitą papildantys. Svarbu rasti geriausius bendradarbiavimo būdus tiek dirbant su konkrečiais diskriminavimo atvejais, tiek derinant poziciją politiniais ir konkrečių veiksmų klausimais. Taip pat naudinga atsižvelgti į tokius bendradarbiavimo pavyzdžius kaip Socialinės platformos – Europos nevyriausybinių organizacijų, dirbančių socialinėje srityje, sąjungos patirtį. Tai yra didžiausia ir reikšmingiausia pilietinės visuomenės organizacijų sąjunga kovoje už socialinį teisingumą ir demokratiją Europoje.

NUORODOS INTERNETE

<http://www.socialplatform.org/>

NVO, profesinės sąjungos, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba gali būti ypač reikšmingos informacijos rinkimo prasme konkrečiu atveju. Organizacijos atlieka monitoringą, kaupia tiek teisinę, tiek kitą susijusią informaciją ir gerai išmano esamą situaciją. Todėl jos

dažnai gali greitai ir operatyviai suteikti naudingos informacijos: įvairių tyrimų duomenų, statistikos, analitinių darbų teisės klausimais, reikšmingų teisės praktikos bylų rinkinių ir kt.

NVO taip pat gali atlikti svarbų vaidmenį palaikant individualius skundus teisme, taip pat inicijuojant strateginį bylinėjimąsi, teikiant informaciją teismo proceso metu. Lietuvoje aktyviai šioje srityje veikia Žmogaus teisių stebėjimo institutas, taip pat Lietuvos gėjų lyga.

Vienas iš svarbių EQUAL JUS projekto tikslų – nacionalinio teisininkų, dirbančių LGBT teisių bei apskritai žmogaus teisių srityje, tinklo sukūrimas. EQUAL JUS skatina teisininkų bendradarbiavimą ir keitimasi informacija, todėl projekto veiklos apima leidinių teisininkams leidybą, teisinės duomenų bazės sukūrimą, informacijos apie įvairias LGBT tematika rengiamas konferencijas bei kitus renginius sklaidą, svarbiausių teisinių naujienų skelbimą ir kt.

Svarbus yra ir viešinimo aspektas bei bendradarbiavimas su žiniasklaidos priemonėmis. Dažnai informacinėse priemonėse skelbiama įvairi informacija apie diskriminacijos atvejus, priimtus teismų arba Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos sprendimus, teisininkų, nevyriausybinių organizacijų atstovų komentarus. Tai daro didelį poveikį visuomenės nuomonės formavimo prasme. Kiekvienu atveju problemų viešinimas yra gera prevencinė ir šviečiamoji priemonė, padedanti žmonėms atkreipti dėmesį į diskriminacijos apraiškas, ugdanti supratimą apie žmogaus teises ir jų pažeidimus.

Daugiau informacijos apie LGBT srityje veikiančias nevyriausybines organizacijas galite sužinoti apsi-

lankę jų internetinėse svetainėse arba kreipdamiesi žemiau nurodytais kontaktais.

DAUGIAU INFORMACIJOS

Asociacija Lietuvos gėjų lyga

A. Jakšto g. 22-15, LT-01105 Vilnius; Tel. 8 5 2610314; El.p. lg1@gay.lt; www.atviri.lt, www.lgl.lt

Žmogaus teisių stebėjimo institutas

Didžioji g. 5, LT-01128 Vilnius; Tel. 8 5 2314676; El.p. hirmi@hirmi.lt; www.hirmi.lt

Lietuvos žmogaus teisių centras

Gedimino pr. 10/1, LT-01103 Vilnius; Tel. 8 5 2628858; El.p. info@lchr.lt; www.lchr.lt

Tolerantiško jaunimo asociacija

A. Jakšto g. 9-133, LT-01105 Vilnius; Tel. 8 5 2618483; El.p. info@tja.lt; www.tja.lt

4. Alternatyvūs ginčų sprendimo būdai: mediacija

Ginčų taikinamasis tarpininkavimas (kitaip – mediacija) yra ginčų taikaus sprendimo būdas, vykdomas tarpininkaujant trečiajam nešališkam asmeniui – taikinimo tarpininkui (kitaip – mediatoriui). Ginčo šalims renkantis alternatyvų ginčo sprendimo būdą – mediaciją – siekiama tikslo sumažinti teismų darbo krūvius. Be to, taikant mediaciją, ginčai paprastai išsprendžiami kur kas operatyviau nei teisme, šalys patiria mažiau ginčo sprendimo išlaidų, padidėja tikimybė konkrečiau ginčo atveju tarp šalių atkurti ne tik

teisinę, bet ir socialinę taiką. Dėl minėtų privalumų mediacija, kaip alternatyvus ginčų sprendimo būdas, yra skatinama ir populiarinama daugelyje Europos Sąjungos valstybių.

Lietuvos Respublikos Seimas 2008 m. liepos 15 d. priėmė Civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymą, kurį parengė teisingumo ministro sudaryta darbo grupė. Pažymėtina, jog įstatyme numatyta, kad mediacija gali būti taikoma sprendžiant tik civilinius (t.y. šeimos ir kitus) ginčus, kurie gali būti nagrinėjami teisme civilinio proceso tvarka. Šalys gali pasinaudoti šiuo ginčo sprendimo būdu tiek tuo atveju, kai ginčas dar nėra nagrinėjamas teisme (neteisminė mediacija), tiek ir tuo atveju, kai bylą jau nagrinėja teismas (teisminė mediacija).

Mediacija vykdoma ginčo šalių rašytiniu susitarimu. Ginčo šalys kartu skiria mediatorių, kurio pagrindinė užduotis – padėti ginčą išspręsti taikiai. Būtent tas aspektas, kad ginčo sprendimo priėmimo prerogatyva priklauso pačioms šalims, o ne trečiajam asmeniui (arbitrui), skiria mediaciją nuo kitų alternatyvių ginčų sprendimo būdų (pavyzdžiui, arbitražo, trečiųjų teismo ir kt.).

Mediatoriumi gali būti skiriamas fizinis asmuo, kuriam keliami nešališkumo, profesionalumo ir atsakomybės už savo veiksmus reikalavimai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ginčo šalys gali skirti mediatoriumi iš esmės bet kurį fizinį asmenį, tačiau svarbiausia, kad jos abi šiuo asmeniu pasitikėtų. Priklausomai nuo susitarimo, mediatorius savo paslaugas teikia atlygintinai arba neatlygintinai. Ginčo šalys taip pat pačios susitaria dėl ginčo sprendimo būdo ir tvarkos.

Mediacija, kaip alternatyvus ginčų sprendimo būdas Lietuvos teisinėje sistemoje yra palyginti naujas teisinis instrumentas, todėl kol kas nėra statistinių

duomenų apie jo taikymo mastą ar juo labiau efektyvumą. Visgi, manytina, kad nagrinėjant diskriminacijos bylas bendrosios kompetencijos teismuose (dėl žalos atlyginimo, atleidimo iš darbo ir pan.) mediacija gali būti taikoma kaip alternatyvus ginčų sprendimo būdas.

Kartu atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad, pavyzdžiui, darbo ginčų atveju, savotišku ikiteisminiu (alternatyviu) ginčų sprendimo institutu laikytina Darbo ginčų komisija Ji yra pirminis ir DK numatytais atvejais privalomas organas, nagrinėjantis darbo ginčus, jeigu Darbo kodeksas ar kiti įstatymai nenustato kitos ginčo sprendimo tvarkos.

III dalis

Teisiniai instrumentai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija

Žmogaus teisės sudaro vieną svarbiausių konstitucinės teisės institutų. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnis numato, jog žmogaus teisių negaliama varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu. Ir nors Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalyje nurodytas pagrindų sąrašas yra baigtinis, o seksualinė orientacija nėra pagrindas, draudžiantis diskriminaciją, pažymėtina, jog remiantis Konstituciniu visų asmenų lygybės principu galima teigti, jogs LGBT asmenų teisės gali būti ginamos teismuose tiesiogiai pasiremiant šią norma.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo renkiama atsižvelgiant į pagrindinius Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentus ir atitinka tarptautinius žmogaus teisių reikalavimus. Tai patvirtino ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje dėl Europos žmogaus teisių konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. 1993 m. Lietuva tapo Europos Tarybos nare, 1995 m. ratifikavo Europos žmogaus teisių konvenciją, kurios 14 straipsnis skirtingai nei LR Konstitucija numato diskriminacijos draudimą ir kitais pagrindais. Be to, čia svarbi ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) teisminė praktika, kuri buvo analizuota šio leidinio tarptautinės teisės aktams ir teismų praktikai skirtoje dalyje.

2. Pagrindinės teisės normos ir teismų praktika

A skirsnis. LGB asmenų diskriminacija

1. Baudžiamoji atsakomybė už diskriminavimą, neapykantos kurstymas, nusikaltimo padarymas dėl seksualinės orientacijos kaip sunkinanti aplinkybė

Baudžiamoji atsakomybė už diskriminavimą dėl seksualinės orientacijos

Atsakomybė už diskriminavimą Lietuvos teisinėje sistemoje numatyta ne tik Lygių galimybių įstatyme, patyrus akivaizdžius diskriminuojančius veiksmus galima kreiptis į teisėsaugos institucijas ir tokiu būdu inicijuoti baudžiamąjį procesą prieš kaltus asmenis, tačiau svarbu suprasti, kad į baudžiamosios teisės ribas patenka tik pačios pavojingiausios veikos.

Baudžiamojo kodekso 169 straipsnis numato atsakomybę už diskriminavimą dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės. Pagal šio straipsnio nuostatas: „...tas, kas atliko veiksmus, kuriais siekta žmonių grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų sutrukdyti lygiomis teisėmis su kitais dalyvauti politinėje, ekonominėje, socialinėje, kultūrinėje, darbo ar kitoje veikloje arba suvaržyti tokios žmonių grupės ar jai priklausančio asmens teises ir laisves, baudžiamas viešaisiais dar-

bais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų.“ Šiame straipsnyje nurodyta veika yra baudžiama nepriklausomai nuo to, ar diskriminacija pasireiškė internetinėje erdvėje, spaudoje ar kitu viešu būdu. Svarbiausias tokių veikų įrodinėjimo elementas, be kurio baudžiamoji atsakomybė negali būti realizuojama – kad kaltininkas tyčia atliko paminėtus diskriminacinio pobūdžio veiksmus ir kad jie atlikti būtent dėl asmens ar jų grupės priklausomumo vienai ar kelioms Baudžiamojo kodekso 169 straipsnio dispozicijoje nurodytoms asmenų grupėms.

Diskriminaciniai veiksmai dažnai yra užslėpti, o juos atliekantys asmenys, pajutę atsakomybės grėsmę bando gintis įrodinėdami savo atliktų diskriminacinių veikų netyčinę ar nesąmoningą prigimtį, todėl teisinės gynybos prasme baudžiamasis persekiojimas diskriminacijos atveju negali būti vertinamas kaip efektyviausias būdas asmenims gintis nuo diskriminacinių veiksmų. Tačiau, kaip jau minėta, svarbu žinoti, kad diskriminaciją draudžiančios nuostatos įtvirtintos ne tik baudžiamojoje teisėje, bet ir kitose teisės šakose (pavyzdžiui, Darbo teisėje).

Baudžiamoji atsakomybė už netinkamus komentarus ar kitokį viešą neapykantos kurstymą

Baudžiamojo kodekso 170 straipsnis numato atsakomybę už kurstymą prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę. Pagal šio straipsnio nuostatas:

„1. Tas, kas turėdamas tikslą platinti gamino, įsigijo, siuntė, gabeno, laikė dalykus, kuriuose tyčiojamasi, niekinama, skatinama neapykanta ar kurstoma diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausantį asmenį dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pa-

žiūrų arba kurstoma smurtauti, fiziškai susidoroti su tokia žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu, arba juos platino,

baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki vienerių metų.

2. Tas, kas viešai tyčiojosi, niekino, skatino neapykantą ar kurstė diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausantį asmenį dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų,

baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

3. Tas, kas viešai kurstė smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų arba finansavo ar kitaip materialiai rėmė tokių veiklą, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki trejų metų.

4. Už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.“

Šiame straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos – kurstymo objektyvioji pusė pasireiškia pasityčiojančiais, niekinančiais, žeminančiais žodžiais ar raštiškais pareiškimais apie grupę žmonių ar atskirą šiai grupei priskirtiną asmenį dėl jų priklausomumo šiai grupei. Kurstymas gali pasireikšti ir kaip bendro pobūdžio idėjos, išsakomi teiginiai ar pažiūros apie žmonių grupę dėl jų priklausomumo tai grupei, be to jie turi būti skirti būtent neapibrėžtam asmenų ratui ir išsakyti viešai. Kurstymo, pasireiškiančio niekinimu, tyčiojimusi, atveju svarbiausias tikslas – pažeminti, įžeisti tam tikrą žmonių grupę ar jos narį, t. y. parodyti tikrą ar tariamą tokios grupės žmonių ar konkre-

taus jos nario pažeidžiamumą, nepilnavertiškumą, ribotumą.

Baudžiamojo kodekso 170 straipsnio nuostatos yra svarbios kaip pagrindas ikiteisminiams tyrimams dėl viešo neapykantos ir smurto kurstymo homoseksualių asmenų atžvilgiu, taip pat ir ypač paplitusio kursavimo internetinės žiniasklaidos priemonėse (ypatingai įvairių naujienų ar kitų internetinių portalų komentarų skiltyse), pradėti. Pažymėtina, jog vis daugiau ikiteisminių tyrimų netinkamų komentarų bylose atliekantys prokuratūros pareigūnai pažymi, kad dauguma tyrimų baigiasi sėkmingai ir kitus diskriminuojantys asmenys surandami ir nubaudžiami.

Nusikaltimo padarymas dėl seksualinės orientacijos sunkina nusikaltimą padariusio asmens atsakomybę

Atsakomybę sunkinančios aplinkybės parodo didesnę veikos bei kaltojo asmens pavojingumą, todėl jų buvimas leidžia griežtinti baudžiamąją atsakomybę ir paskirti didesnę bausmę.

Baudžiamojo kodekso 60 straipsnio 12 dalis numato, kad atsakomybę sunkinanti aplinkybė yra: *veika padaryta siekiant išreikšti neapykantą asmenų grupei ar jai priklausančiam asmeniui dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.*

2. Tos pačios lyties poros ir tos pačios lyties porų įsivaikinimas

Pagal galiojančius Lietuvos Respublikos įstatymus, tos pačios lyties poros negali sudaryti santuokos ar registruoti partnerystės. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – CK) numato, kad santuoka – tai

savanoriškas dviejų skirtingų lyčių asmenų susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius. LGB asmenys neturi teisės ne tik į santuokos ar partnerystės įregistravimą, bet ir į įsivaikinimą ar dirbtinį apvaisinimą. Lietuvos teisės aktuose yra nurodyta, kad santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu. (LR Konstitucijos 38 str. 3 d., CK 3.7). Civilinio kodekso 3.12 normoje yra įtvirtintas draudimas tuoktis tos pačios lyties asmenims: santuoką leidžiama sudaryti tik su skirtingos lyties asmeniu. Skirtingai nei susituokusios poros ar poros, gyvenančios neįregistravusios santuokos, homoseksualios poros nėra laikomos šeima, todėl negali gauti piniginės socialinės paramos, skirtos nepasiturinčioms šeimoms, draudimo išmokų apdraustajam mirus.

Anot profesoriaus Vytauto Mizaro¹⁰, teisė, kaip socialinė vertybė, kaip gėris, turi atitinkamai reaguoti į įvairias šeimos formas ir jokių būdu neišskirti tradicinės, ilgą laiką egzistuojančios santuokos, kaip vienintelio juridinio fakto. Šeimą sutapatinus su santuoka partnerystėje gyvenantys skirtingų lyčių ar tos pačios lyties žmonės susiduria su daugybe praktinių problemų – negali paveldėti turto nesant testamentu, daugeliu atvejų negali naudotis tomis pačiomis socialinėmis ar kitomis įstatymų numatytais garantijomis kaip sutuoktiniai. Profesorius pažymi, jog Lietuvos teisei, matyt, svarbu ne kokių teisiniu pagrindu pripažinti šeimos teisinius santykius homoseksualiems asmenims, o apskritai po nepateisinamo delsimo pradėti gerbti šių asmenų teisę į šeimą, į saviraišką, į privatumą. Kartu teisė turi reguliuoti ne tik teises, bet ir kartu gyvenančių tos pačios lyties asmenų tarpusa-

¹⁰ Plačiau: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vmizaras-lie-tuvoje-ignoruojami-zmones-sukure-seima-bet-nesudare-santuokos.d?id=39042589>; <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=39216101>; <http://www.gayline.lt/Prof-Vytautas-Mizaras-Prieštara-viesajai-tvarkai-atsiranda-tada-kai-pazeidziamos-fundamentalios-asmens-teises.d?sid=5127>.

vio pareigas, atsakomybę bei turtinių interesų apsaugą. Santuokos sudarymo galimybė homoseksualiems asmenims be Konstitucijos pakeitimo būtų neįmanoma, kadangi Konstitucijoje numatyta, kad santuoka (pabrėžtina, santuoka, bet ne šeima) sudaroma tarp vyro ir moters. Taigi, viešos diskusijos nebent gali padėti valstybei pagaliau apsispręsti laikytis tarptautinės teisės normų, saugančių visų asmenų teises, nepriklausomai nuo jų lyties, ką valstybė įsipareigojo tapdama tarptautinės bendruomenės nare.

Pažymėtina ir tai, jog nors teisiškai įforminti tos pačios lyties santuokos ar partnerystės Lietuvoje šiuo metu nėra įmanoma, asmenys, siekdami bendro gyvenimo metu valdomo turto statusą įteisinti gali remtis kitais civilinės teisės institutais, pavyzdžiui, – sudaryti Bendro gyvenimo sutartį.

3. Diskriminacija darbe

Lietuvos Respublikos Darbo kodekso 2 straipsnis numato, kad vienas iš darbo santykių principų, yra „darbo teisės subjektų lygybė nepaisant jų lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, pilietybės ir socialinės padėties, tikėjimo, santuokinės ir šeiminės padėties, amžiaus, įsitikinimų ar pažiūrų, priklausomybės politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms, aplinkybių, nesusijusių su darbuotojų dalykinėmis savybėmis“.

Darbo kodekso 129 straipsnis draudžia nutraukti darbo santykius dėl darbuotojo lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, pilietybės ir socialinės padėties, tikėjimo, santuokinės ir šeiminės padėties, įsitikinimų ar pažiūrų, priklausomybės politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms.

Pagrindinis teisės aktas, įgyvendinantis ES nediskri-

minavimo teisės standartus (Rasių lygybės ir Užimtumo pagrindų direktyvas) yra Lygių galimybių įstatymas, pradėjęs galioti nuo 2005 m. sausio 1 d. Lygių galimybių įstatymas draudžia diskriminuoti ir priekabiauti dėl asmens lytinės orientacijos darbe, valstybės tarnyboje, švietimo įstaigose, mokslo ir studijų institucijose bei vartotojų teisių apsaugos srityje.

Įstatymas numato tris diskriminacijos rūšis.

Tiesioginė diskriminacija – elgesys su asmeniu, kai dėl jo lytinės orientacijos taikomos prastesnės sąlygos, negu panašiomis aplinkybėmis yra, buvo ar būtų taikomos kitam asmeniui, išskyrus kai kuriuos įstatymų numatytus atvejus (pvz., taikomas skirtingas teises dėl pilietybės arba dėl įprastų ir lemiančių profesinių reikalavimų). O nurodymas diskriminuoti (pvz., darbdavio paliepimas nepriimti į darbą gėjų ir lesbiečių) yra laikomas tiesiogine diskriminacija.

Netiesioginė diskriminacija – veikimas ar neveikimas, teisės norma ar vertinimo kriterijus, akivaizdžiai neutrali sąlyga ar praktika, kurie formaliai yra vienodi, bet juos įgyvendinant ar pritaikant gali atsirasti, atsiranda ar galėtų atsirasti faktinis naudojimosi teisėmis apribojimas arba privilegijų, pirmenybės ar pranašumo teikimas tam tikros lytinės orientacijos asmenims. Daugelis gėjų ir lesbiečių skundžiasi, kad negali kilti karjeros laiptais – dabar neteisėtus vadovų veiksmus bus galima apskųsti.

Priekabiavimas – nepageidaujamas elgesys (diskriminacija), kai dėl lytinės orientacijos siekiama įžeisti arba įžeidžiamas asmens orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, žeminanti ar įžeidžianti aplinka. Darbdaviai ir kolegos, kurie mano galį paversti jūsų gyvenimą pragaru, tik dėl to, kad jūs homoseksualus ar biseksualus, dabar turės atsakyti už savo veiksmus.

Nuo diskriminacijos nukentėję ar viešos diskriminacijos apraiškas pastebėję asmenys Lietuvoje turi nemažai procesinių alternatyvų. Darbo kodekso XIX skyriaus nuostatos reglamentuoja individualių darbo ginčų – nesutarimo tarp darbuotojo ir darbdavio dėl darbo įstatymuose, kituose norminiuose teisės aktuose, darbo ar kolektyvinėje sutartyje nustatytų teisių ir pareigų įgyvendinimo – sprendimo tvarką. Jei individualaus darbo ginčo tarp darbuotojo ir darbdavio nepavyksta sureguliuoti derybomis, tokį ginčą, remiantis Darbo kodekso XIX skyriaus nuostatomis nagrinėja: 1) darbo ginčų komisija; 2) teismas. Darbo ginčų komisija yra pirminis ir Darbo kodekso numatytais atvejais privalomas organas, nagrinėjantis darbo ginčus, jeigu Darbo kodeksas ar kiti įstatymai nenustato kitos ginčo sprendimo tvarkos. Darbo ginčų komisijos sprendimus galima skųsti teismui. Pažymėtina, kad remiantis Darbo kodekso procedūromis gali būti ginamos lygios galimybės darbo santykiuose, tuo tarpu teisme galima ginti lygias galimybes visoje srityse: darbo, švietimo, paslaugų. Asmuo manantis, kad buvo pažeistos jo lygios galimybės turi teisę kreiptis į Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą.

Asmens teisė kreiptis į teismą yra užtikrinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnyje: asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Remiantis lygybės prieš įstatymą principu, įtvirtintu LR Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalyje, asmuo turi teisę dėl šios teisės pažeidimo kreiptis į teismą. Asmenų teisė į teisminę gynybą yra įtvirtinta Teismų įstatymo 4 straipsnyje, kuriame teigiama: Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę į teisminę gynybą nuo kėsinių į Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose, Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse įtvirtintas jų teises ir laisves <...>.

Nors dažniausiai įrodinėjimo pareiga byloje tenka ieškovui, tačiau diskriminacijos (ypač darbo srityje) bylų atveju, kai įrodymai dažniausiai yra atsakovo (pvz., darbdavio) rankose, ieškovui juos surinkti gali būti labai problemiška. Todėl ES nediskriminavimo teisė įtvirtina įrodinėjimo naštos perkėlimą atsakovui, ieškovui įrodžius aplinkybes, leidžiančias daryti prielaidą dėl tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos galimybės. Įrodinėjimo pareigos perkėlimo diskriminacijos byloje nuostata yra įtvirtinta Lygių galimybių įstatyme. Ši pareiga netaikoma baudžiamojo proceso atveju, taip pat procesiniams veiksams, kai bylos aplinkybes turi ištirti teismas ar kita kompetentinga institucija.

4. LGB asmenys ir taikių susirinkimų laisvė

Susirinkimų laisvė – tai piliečių subjektinė teisė dalyvauti taikiamame susibūrimo ir laisvai reikšti savo nuomonę bei pažiūras, užtikrinanti asmenybės pilietinio aktyvumo raišką visuomenėje ir valstybėje. LGB asmenims ši teisė ypatingai svarbi, kaip viena iš galimybių ginti savo teises, atkreipiant visuomenės dėmesį į problemas, su kuriomis LGB asmenys susiduria įvairiose viešojo gyvenimo srityse.

Vienas iš reikšmingiausių patarėjo meto teisminių precedentų dėl taikių susirinkimų laisvės garantavimo LGB asmenims buvo suformuotas Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – ir LVAT) nagrinėtoje administracinėje byloje Nr. AS⁸²²-339/2010, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl Vilniaus miesto savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymo dėl leidimo organizuoti LGBT asmenų eitynes „Už lygybę“ galiojimo sustabdymo.

LVAT minėtoje byloje pažymėjo, kad vadovaujantis

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, garantuodama demokratinį pliuralizmą valstybė turi pozityvias pareigas užtikrinti veiksmingą naudojimąsi taikių susirinkimų teise visiems, taip pat ir asmenims, turintiems nepopuliarias pažiūras ar priklausantiems mažumoms *inter alia* seksualinėms mažumoms. Esminė veiksmingo naudojimosi susirinkimų laisve sąlyga yra teisėtumo prezumpcija, kuri paneigiama atsisakant oficialiai sankcionuoti susirinkimą ir taip atgrasinant mažumoms priklausančius asmenis nuo dalyvavimo susirinkime. Tokių neigiamų pasekmių susirinkimų laisvei negalima išvengti, kai šios laisvės teisinės gynybos priemonės yra taikomos tik po numatomo susirinkimo datos.

LVAT pabrėžė, jog prendžiant, ar pritaikyta reikalavimo užtikrinimo priemonė – ginčijamo įsakymo dėl leidimo organizuoti seksualinių mažumų eitynes galiojimo sustabdymas – pagal nustatytas aplinkybes yra adekvati siekiamam tikslui, nepažeidžia proporcingumo principo, proceso šalių interesų pusiausvyros ir viešųjų interesų, reikia įvertinti tiek neigiamas pasekmes, kurios atsirastų, jei reikalavimo užtikrinimo priemonė nebūtų pritaikyta, o pareiškėjo skundas išnagrinėjus bylą būtų patenkintas, tiek ir pasekmes, kurios atsirastų, jei reikalavimo užtikrinimo priemonės būtų pritaikytos, tačiau skundas būtų atmestas.

Nagrinėjamos bylos aplinkybėmis, kai iki numatytos eitynių (susirinkimo) dienos nespėtų įsiteisėti teismo sprendimas, kuriuo ginčas būtų išnagrinėtas iš esmės, teismas laikė, kad reikalavimo užtikrinimo priemonės taikymas reikštų susirinkimų laisvės ribojimą, kuriuo, remiantis minėta Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, būtų paneigiama esminė veiksmingo naudojimosi susirinkimų laisve sąlyga – teisėtumo pre-

zumpcija, tuo atgrasant mažumoms priklausančius asmenis nuo dalyvavimo susirinkime.

Remiantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 11 straipsniu, susirinkimų laisvės ribojimai turėtų būti pagrįsti visuomenės sveikatos, moralės ir viešosios tvarkos pagrindais, kuriais neturėtų būti piktnaudžiaujama. Priešingai, valstybė turi vykdyti savo pozityvias pareigas, užtikrindama mažumoms priklausančių asmenų veiksmingą naudojimąsi susirinkimų laisve ir apsaugodama nuo bet kokių kėsinių sutrukdyti veiksmingą naudojimąsi taikių susirinkimų laisve.

5. Politinio prieglobsčio suteikimas seksualinės orientacijos pagrindu

Prieglobsčio suteikimas Lietuvos Respublikoje apima pabėgėlio statuso suteikimą, papildomos apsaugos suteikimą ir laikinosios apsaugos suteikimą. Pabėgėlio statusas suteikiamas užsieniečiui, kuris pripažįstamas pabėgėliu pagal 1951 m. Ženevos konvencijos nuostatas. Įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 86 straipsnio 1 dalies nuostatos yra visiškai suderintos su minėtos Konvencijos 1 straipsnio A dalimi, kurioje pateikiamas pabėgėlio apibrėžimas.

Šio įstatymo 86 straipsnio 1 dalyje skelbiama: pabėgėlio statusas suteikiamas prieglobsčio prašytojui, kuris dėl visiškai pagrįstos baimės būti persekiojamas dėl rasės, religijos, tautybės, priklausymo tam tikrai *socialinei grupei* ar dėl politinių įsitikinimų yra už valstybės, kurios pilietis jis yra, ribų ir negali ar bijo naudotis tos valstybės gynyba arba neturi atitinkamos užsienio valstybės pilietybės, yra už valstybės, kurioje buvo jo nuolatinė gyvenamoji vieta, ribų ir dėl išvardytų priežasčių negali ar bijo į ją grįžti.

Papildoma apsauga Lietuvos Respublikoje suteikia-

ma prieglobsčio prašytojui, kuris yra už savo kilmės valstybės ribų ir negali ten grįžti dėl visiškai pagrįstos baimės, kad: jis bus kankinamas, su juo bus žiauriai, nežmoniška elgiamasi arba bus žeminamas jo orumas ar jis bus tokiu būdu baudžiamas; yra grėsmė, kad jo kaip žmogaus teisės ir pagrindinės laisvės bus pažeistos; yra grėsmė jo gyvybei, sveikatai, saugumui ar laisvei dėl paplitusios prievartos, kuri kyla karinio konflikto metu arba kuri sudaro sąlygas sisteminiams žmogaus teisių pažeidimams (įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 87 straipsnio 1 dalis).

Pabėgėlio statusas ir papildoma apsauga gali būti nesuteikta užsieniečiui, jeigu nustatyti įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 88 straipsnyje nurodyti pagrindai.

Laikinoji apsauga suteikiama vadovaujantis įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ IV skyriaus ketvirtuoju skirsniu esant masiniam užsieniečių srautui. Savarankiškai užsienietis dėl šios formos apsaugos suteikimo Lietuvos Respublikoje negali kreiptis. Laikinoji apsauga nesuteikiama, jeigu nustatyti įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ 93 straipsnyje nurodyti pagrindai.

Taigi vadovaujantis Lietuvoje galiojančiu teisiniu reguliavimu politinio prieglobsčio suteikimas seksualinės orientacijos pagrindu yra įmanomas. Prieglobsčio prašantis užsienietis tokiu atveju turėtų įrodyti savo priklausymą socialinei (LGBT) grupei bei pateikti įrodymus, kad savo kilmės valstybėje jis yra persekiojamas būtent dėl šios priežasties (priklausymo tam tikrai socialinei grupei). Skaičiuojant nuo 1997 metų, Lietuvoje buvo gautas tik vienas politinio prieglobsčio prašymas, kuris buvo motyvuotas baime grįžti į kilmės valstybę dėl persekiojimo seksualinės orientacijos pagrindu.

B skirsnis. Transseksualių asmenų diskriminacija

1. Lyties keitimas

Šiuo metu galiojančio Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio 1 dalis numato, jog nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininio būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma. Primitant minėtą teisės normą to paties straipsnio 2 d. buvo numatyta, jog lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymas bei atitinkamais poįstatymiais aktais pavesta šį įstatymą priimti iki 2003 metų. Tačiau Lyties pakeitimo įstatymas iki šios dienos nėra priimtas.

Lietuva 2007-aisiais pralaimėjo bylą Europos Žmogaus Teisių Teisme dėl transseksualo teisės pasikeisti lytį. Pažeidimas nustatytas būtent dėl aukščiau aptartos teisės spragos, t. y., dėl to, kad Lietuva nėra priversti specialaus įstatymo dėl lyties keitimo, nors apie tokį įstatymą kalbama Civiliniame kodekse. Europos žmogaus teisių teismas byloje *L. prieš Lietuvą* (pareiškimo Nr. 27527/03) pripažino, kad Lietuvos valstybė pažeidė pareiškėjo L. teisę į privataus gyvenimo gerbimą (Konvencijos 8 straipsnis) ir įpareigojo Lietuvą per tris mėnesius nuo sprendimo įsigaliojimo priimti įstatymą, reguliuojantį lyties keitimo tvarką ir sąlygas. Sprendime buvo nurodyta, kad jeigu per tris mėnesius toks įstatymas negalėtų būti priimtas, valstybė turės išmokėti pareiškėjui 40 tūkst. eurų (138 tūkst. litų) materialinei žalai atlyginti – tą valstybė ir padarė. 2011 m. kovo mėnesį Seime užregistruota Civilinio kodekso keitimo iniciatyva, kuria siūloma uždrausti Lietuvoje medicininės lyties pakeitimo operacijas. Jei minėtas įstatymo projektas būtų priimtas medicininis lyties pakeitimas Lietuvos Respublikoje būtų draudžiamas, o civilinės būklės įrašai dėl lyties pakeitimo

medicininiu būdu, atlikto užsienyje, būtų keičiami tik teismo sprendimu.

Civilinio kodekso 2.18 straipsnio 8 punktas įpareigoja valstybę privalomai registruoti lyties pakeitimo civilinės būklės aktą. CK 2.19 str. 1 d. numato, jog civilinės būklės aktus registruoja civilinės metrikacijos įstaigos, padarydamos atitinkamą įrašą civilinės būklės aktų įrašų knygoje ir asmeniui išduodamos atitinkamo akto įrašo liudijimą. CK 3.281 str. numato, jog civilinės būklės aktai registruojami, atkuriami, keičiami, papildomi ir ištaisomi laikantis Civilinės metrikacijos taisyklių, kurias tvirtina teisingumo ministras. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės mėn. 19 d. įsakymu patvirtintų Civilinės metrikacijos taisyklių 112 punkto 2 papunktis numato, jog pakeisti civilinės būklės įrašus leidžiama, jei reikia pakeisti asmens lytį, vardą ir pavardę dėl lyties pasikeitimo (hermafroditui) ar pakeitimo. To paties teisės akto 113 punktas nurodo, jog civilinės būklės akto įrašas papildomas, ištaisomas ir keičiamas įrašant nustatytos formos civilinės būklės akto įrašo papildymo, pakeitimo įrašą. Nors Civilinės metrikacijos taisyklės numato teisinę galimybę atlikti civilinės būklės aktų įrašų pakeitimus po lyties pakeitimo, nesant Lyties pakeitimo įstatymo, civilinės metrikacijos įstaigos nesivadovauja aukščiau pacituotų taisyklių punktais ir teikia neigiamą atsakymą dėl civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo.

Atitinkama galimybė lytį pasikeitusiems asmenims numatyta ir dėl asmens kodo pakeitimo. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2000 m. gruodžio 7 d. įsakymu patvirtintų Gyventojų registro tarnybos prie LR VRM nuostatų 11.5 punkte nurodyta, jog gyventojų registro tarnyba sudaro ir suteikia asmens kodą. Gyventojų registro tarnybos prie LR

VRM direktoriaus 2007 m. rugsėjo 28 d. įsakymo Nr. (29)4R-61 2 punkte taip pat nurodyta, jog asmens kodą suteikia Gyventojų registro tarnyba. To paties įsakymo 3.5 punktas teigia, jog asmens kodas yra suteikiamas asmenims, pakeitusiems lytį ar gimimo datą. Taigi, nors dalis poįstatyminių aktų numato galimybę atlikti civilinės būklės aktų įrašų pakeitimus po lyties pakeitimo, tačiau nesant Lyties pakeitimo įstatymo, kompetentingos institucijos iš esmės nesant aiškios šių nuostatų taikymo tvarkos šiomis nuostatomis nesivadovauja.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gegužės mėn. 19 d. įsakymu patvirtintų Civilinės metrikacijos taisyklių 116.1 punktas nurodo, jog civilinės būklės akto įrašo pakeitimo įrašas įrašomas remiantis teismo sprendimu. Remdamasis šia norma, asmuo, ketinantis pakeisti civilinės būklės aktų įrašus, gali kreiptis į teismą su pareiškimu dėl civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo civilinio proceso ypatingosios teisenos tvarka.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas administracinėje byloje Nr. A⁸⁵⁸-1452/2010, pripažino, jog egzistuojanti praktika, susijusi su civilinės būklės aktų keitimu transseksualių asmenų atžvilgiu, yra ydinga ir nepagrįsta, bei priteisė pareiškėjai neturtinę žalą dėl neteisėto valstybės neveikimo. LVAT pažymėjo, jog teismo sprendimas, kuriuo teismas įpareigojo atitinkamas institucijas įgyvendinti veiksmus, susijusius su civilinės būklės aktų keitimu, nors ir išsprendė pareiškėjos kilusias problemas, negali būti laikomas tinkama lyties pakeitimo pripažinimo forma EŽTK 8 straipsnio prasme, nes tokia procedūra (teismo būdu) sukelia papildomus nepatogumus, ji traktuotina kaip nesiderinanti su, *inter alia*, lygiateisiškumo principu – nesant viešojo intereso asmuo, norintis

įprastai pakeisti atitinkamus civilinės būklės aktus ir juose esančius įrašus, gali kreiptis tiesiogiai į atitinkamas institucijas (savivaldybės civilinės metrikacijos skyrių), tuo tarpu analogiškų veiksmų atlikimas, pakeitus lytį, įmanomas tik kreipiantis į teismą.

LVAT konstatavo, kad nagrinėjamoje byloje neteisėti veiksmai pasireiškia legislatyvine omisija, įstatymų leidėjui nevykdant CK nustatytos pareigos priimti lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustatantį įstatymą. Teisėjų kolegija taip pat pažymėjo, kad Europos žmogaus teisių teismas yra konstatavęs, kad transseksualių teisių patenka tarp pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje (teisė į šeimos ir privataus gyvenimo gerbimą) ginamų teisių, o valstybė turi užtikrinti šias teises ir įgyvendinti su šiomis teisėmis susijusias pareigas (žr. EŽTT sprendimą byloje *Christine Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* (pareiškimo Nr. 28957/95).

LVAT minėtoje byloje pripažino, jog lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką numatančio įstatymo nebuvimas nulemia situaciją, kai asmeniui kyla kliūčių pasinaudoti tinkamomis sveikatos apsaugos paslaugomis. Dėl negalėjimo gauti tinkamą gydymą ir nesant tinkamos civilinės būklės aktų keitimo tvarkos, pareiškėja patenka į situaciją, kai jos privatus gyvenimas ir tikroji prigimtis yra nepagrįstame neapibrėžtume (žr. *mutatis mutandis* sprendimą *L. prieš Lietuvą* (pareiškimo Nr. 27527/03). Teisėjų kolegija pabrėžė, kad minėta EŽTT praktika nulemia ir nagrinėjamoje byloje pareiškėjos patirtos neturtinės žalos struktūrą: t. y. 1) pareiškėjos patirta neturtinė žala dėl lyties pakeitimo ir gydymą nustatančio tinkamo teisinio reguliavimo nebuvimo ir, 2) pareiškėjos patirta neturtinė žala dėl adekvačios civilinės būklės aktų keitimo dėl lyties pakeitimo tvarkos nebuvimo. Abu nurodyti aspek-

tai (apimantys iš CK 2.27 straipsnio 2 dalies kylančią pareigą įstatymu nustatyti lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką) nulemia EŽTK 8 straipsnyje įtvirtintos teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą pažeidimą.

2. Lyties pakeitimo pasekmės šeimos gyvenimui

2.1. Galimybė tuoktis po lyties pakeitimo

Kaip jau minėta, Lietuvos Respublikos teisės aktai numato teisę vyrui ir moteriai teisę sudaryti santuoką. Vadovaujantis EŽTT praktika, Lietuvoje nesant aiškaus teisinio reglamentavimo dėl lyties pakeitimo, šiai dienai transseksualas galėtų remtis EŽTT jurisprudencija ir siekti, jog teisė sudaryti santuoką su priešingos lyties asmeniu, valstybei pripažįstant transseksualą pagal įgytą lytį, turėtų būti pripažįstama pagal Lietuvos nacionalinę teisę.

2.2. Pareiga išsituokti po lyties pakeitimo

Dabartinis teisinis reguliavimas Lietuvoje numato teisę pakeisti lytį tik nesusituokusiam asmeniui. Lietuvos teismų praktikoje yra susiklosčiusi taisyklė, jog asmuo, esantis santuokoje, ir kreipęsis dėl civilinės būklės aktų įrašų pakeitimo, santuoką turi nutraukti.

2.3. Sveikatos apsauga

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 53 straipsnyje nurodyta, kad įstatymas nustato piliečiams nemokamos medicinos pagalbos valstybinėse gydymo įstaigose teikimo tvarką. Valstybės laiduojamą (nemokamą) ir savivaldybių remiamą sveikatos priežiūrą ir jos atlikimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas ir Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. EŽTT sprendime

L. prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 27527/03) nurodė esant teisėkūros spragą, keliančią problemų teisės į privataus gyvenimo apsaugą požiūriu: tai, kad pareiškėja neturėjo galimybių *de facto* gydyti transseksualizmą patvirtina ir ta faktinė aplinkybė, jog jau atlikus lyties keitimo operaciją ji susidūrė su praktinėmis problemomis toliau gydant šią ligą.

2001 m. rugsėjo 6 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. 478 patvirtintų Pacientų siuntimo konsultuotis (išsitiirti) ir/ar gydytis Europos Sąjungos ir kitose šalyse ir išlaidų apmokėjimo tvarkos aprašo (toliau – ir Tvarka) nuostatų pagrindu yra numatyta galimybė siųsti pacientą gydytis į užsienį, už tokias paslaugas apmokant pagal Lietuvos nacionalinius teisės aktus, esant nustatytoms sąlygoms iš valstybinio sveikatos draudimo lėšų. LVAT išnagrinėtoje administracinėje byloje Nr. A⁸⁵⁸-1452/2010 analizavo klausimą, ar ši Tvarka gali būti taikoma transseksualų gydymui, ir ar transseksualai, atlikę lyties keitimo operacijas užsienyje, būtų galėję pasinaudoti valstybiniu sveikatos draudimu ir jo lėšomis, tikslu atlikti lyties keitimą užsienyje. LVAT minėtoje byloje konstatavo, jog Tvarkos 1 punkte (nuo 2005 m. rugpjūčio 27 d. galiojusi redakcija) nurodoma, kad konsultavimas, ištyrimas, gydymas Europos Sąjungos ir kitose šalyse Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšomis gali būti organizuojamas apdraustiems privalomuoju sveikatos draudimu asmenims, kuriems teiktos konsultacijos ir taikyti visi Lietuvoje galimi tyrimo ir gydymo metodai nedavė teigiamų rezultatų, o užsienyje būtų galima suteikti konsultacijas bei pritaikyti naujus tyrimo ir/ar gydymo metodus. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad šioje byloje argumentas dėl to, jog pareiškėja nepasinaudojo Tvarka, yra atmestinas, nes Tvarka pasinaudoti

ji neturėjo objektyvių galimybių. Tvarkos 1 punkte numatyta, kad Tvarka ir joje nurodytos gydymo užsienyje procedūros taikomos tuomet, kai Lietuvoje galimi tyrimo ir gydymo metodai nedavė teigiamų rezultatų, tačiau, kaip minėta, pareiškėjai Lietuvoje taikyti gydymą apskritai nebuvo tinkamų teisinių prielaidų. Kaip matyti iš Tvarkos 1 punkto nuostatų, Tvarka taikytina tais atvejais, kai Lietuvoje taikytas gydymas neduoda teigiamų rezultatų, ji iš esmės reglamentuoja situacijas, kuomet dėl kompetencijos, techninių galimybių, metodologijų neturėjimo ir negalėjimo jas taikyti ar kitų objektyvių veiksmų pacientas negali būti gydomas Lietuvoje, tačiau tai gali būti padaryta užsienyje. Atsižvelgiant į nurodytus argumentus bei sisteminę Tvarkos analizę (*inter alia* Tvarkos 3 punkto formuluotę gydantys gydytojai, Tvarkos 4 punkto formuluotę atlikti tyrimai, taikytas gydymas) pažymėtina, kad pareiškėja nebuvo tas subjektas, kuriam galėjo būti taikoma Tvarka, nes ji neatitiko subjektui keliamų reikalavimų. Kaip matyti iš Tvarkos 3 punkto nuostatų, iniciatyva dėl pasinaudojimo Tvarkos nuostatomis priklauso gydytojams. Jame numatyta, kad gydantys gydytojai nustatyta tvarka siunčia pacientus konsultuotis į universitetų ar universitetines ligonines, kurių specialistai įvertinę pacientų sveikatos būklę, rengia dokumentus dėl jų konsultavimo (ištyrimo) ir/ar gydymo užsienyje. Todėl nėra pagrindo teigti, kad iniciatyvą dėl Tvarkos nuostatų taikymo pareiškėjos atžvilgiu turėjo išreikšti pati pareiškėja. Dėl minėtų priežasčių teisėjų kolegija taip pat pažymėjo, kad pirmosios instancijos teismas nepagrįstai konstatavo, jog pareiškėja netinkamai realizavo savo teisę į gydymą, t. y. netinkamai traktavo šių teisių realizavimą. Pabrėžtina, kad, kaip nurodyta pirmiau, pareiškėja objektyviai negalėjo

pasinaudoti Tvarka, nes jos nuostatos pareiškėjai netaikytinos.

LVAT aukščiau minėtoje administracinėje byloje taip pat pripažino, jog Lietuvos valstybės neveikimas, t. y. nesudarymas pareiškėjai tinkamų teisinių prielaidų gydytis transseksualumą, traktuotinas kaip neteisėtas neveikimas CK 6.271 straipsnio prasme, kas leidžia teigti apie civilinės atsakomybės atsiradimą valstybės atžvilgiu.

LGBT asmenų teises ginančių nevyriausybių organizacijų, pavienių savo teises ginančių asmenų ir visos LGBT bendruomenės aktyvumo dėka LGBT teisių gynimo klausimai Lietuvoje pastarąjį dešimtmetį buvo nuolatos aktyviai keliami siekiant socialinio, politinio ir teisinio šių asmenų pripažinimo. Šios nematomos kovos už lygybę rezultatai geriausiai atsispindi paanalizavus šiame leidinyje aptartą teisinę praktiką bei patobulėjusius teisinius instrumentus. Reikia pripažinti, jog nemažą įtaką tokiam rezultatui turėjo ir Europos sąjungos teisės raida, ypač Europos žmogaus teisių ir laisvių konvencijos ir jos taikymo kontekste.

Apibendrinant šiame leidinyje analizuotus teisinius instrumentus pastebėtina, jog LGBT teisių standartų efektyvaus taikymo galimybes gerokai prasiplėtė įvairiose teisės srityse (pavyzdžiui, priėmus Baudžiamojo kodekso pataisas, leidžiančius griežtinti baudžiamąją atsakomybę, jei veika padaryta siekiant išreikšti neapykantą seksualinės orientacijos pagrindu; arba visiškai įgyvendinus ES Direktyvų nuostatas Lygių galimybių įstatyme dėl įrodinėjimo naštos perkėlimo bei galimybės diskriminuojam asmeniui gintis atstovavimui pasitelkiant nevyriausybinės organizacijas). Tam tikrą paspirtį besiginantiems nuo diskriminavimo asmenims suteikia ir nauji (alternatyvūs) veikimo būdai, tokie kaip, pavyzdžiui, šiame leidinyje aptarta mediacija. Strateginio bylinėjimosi metodika vertintina kaip ypač veiksminga priemonė socialiniams

pokyčiams visuomenėje paskatinti ir, atsižvelgiant į šiame leidinyje aptartus jos taikymo aspektus, turėtų būti naudojama tais atvejais, kai siekiama platesnio poveikio nei vien tik apginti konkretaus individo teises ir interesus.

Nepaisant nuoseklios ir teigiamos LGBT teisių gynimo srities vystymosi tendencijos, Lietuvos teisinėje sistemoje vis dar diagnozuojamas nemažas šios asmenų grupės teisių pripažinimo nepakankamumas. Tokia diagnozė tampa ypač akivaizdi nagrinėjant LGBT teisių apsaugą lyginamuoju aspektu (plačiau apie LGBT asmenų teisių padėtį Europoje Equal Jus leidinio teisininkams tarptautinėje dalyje). Netiesioginė LGBT asmenų diskriminacija pasireiškia skirtingose sferose. Su skaudžiausiomis jos pasekmėmis susiduria tos pačios lyties asmenų poros. Tai, kad Lietuvoje neegzistuoja partnerystės įstatymas, leidžiantis formaliai įtvirtinti LGBT asmenų santykius, lemia, jog pastarieji negali pasinaudoti visomis įstatymuose numatytomis galimybėmis, lyginant su heteroseksualiais asmenimis (pavyzdžiui, neduoti parodymų prieš savo šeimos narius, artimuosius; LGBT asmenys taip pat negali pretenduoti į ilgalaikį pasimatymą su įkalinimo įstaigoje bausmę atliekančiu mylimuoju, mat tokia galimybė – sutuoktinių privilegija; netradicinės orientacijos poros negali pretenduoti į našlių pensiją ar į išmoką susirgusiam šeimos nariui slaugyti, lieka nesureglamentuoti paveldėjimo ir kt. klausimai). Aiškios ir, anot Europos žmogaus teisių teismo,

netoleruotinos (keistinos) įstatymų spragos glūdi ir transseksualių asmenų teisių apsaugos srityje (teisė į lyties keitimą, lyties keitimo pasekmės šeimos gyvenimui ir t. t.).

Vertinant *status quo* ir brėžiant kontūrus ateičiai, reikia pažymėti, jog LGBT teisių standartų efektyvaus taikymo galimybės yra tiesiogiai proporcingos šioje srityje veikiančių veikėjų bei jų kuriamų strategijų kiekybei bei kokybei. Susilpnėjęs lygių galimybių nuostatas įgyvendinančių institucijų vaidmuo sudaro prielaidas socialinei izoliacijai ir, atitinkamai, duoda signalą pažeidžiamoms socialinėms grupėms apie tai, jog jie nėra saugūs, o jų teisės – trapios. Jei, esant tokiai situacijai, pasyvesnių veikėjų vaidmens neperima nauji (aktyvesni), kyla grėsmė ne tik tam tikroms socialinėms grupėms bet ir kiekvieno asmens laisvėms demokratinėje visuomenėje.

Šio leidinio rengėjai tikisi, kad jame surinkta medžiaga, pateikiama aktuali teisinė informacija apie pagrindinius veikėjus, instrumentus bei galimas teisių įgyvendinimo strategijas LGBT asmenų teisių apsaugos srityje, paskatins Lietuvos teisininkus dar labiau įsigilinti į žmogaus teisių gynimo problematiką bei ilgainiui tapti pagrindiniais veikėjais, padedančiais LGBT asmenims, kurie kenčia nuo diskriminacijos.

Informacija apie projektą

Projektu „EQUAL JUS – Europinis teisinės paramos LGBT (lesbiečių, gėjų, biseksualų ir transeksualų) teisėms tinklas“ siekiama kovoti su homofobija ir transfobija, didinant žmonių suvokimą apie tai, jog Europos pilietybė sukuria naują perspektyvą pagrindinių teisių apsaugai ir visų asmenų lygiam įtraukimui. Projektas prisideda prie atviro teisininkų tinklo sukūrimo bei mokymo ir konsultavimosi priemonių, tokių kaip leidiniai, naujienlaiškiai ir duomenų bazė, sukūrimo.

Daugiau informacijos apie projektą rasite apsilankę www.equal-jus.eu.

Taip pat siūlome apsilankyti www.atviri.lt.

Projekto partneriai

Università di Udine - Dipartimento di scienze giuridiche (Italija)
Via Treppo 18, 33100 Udine - www.uniud.it/disg

Avvocatura per i diritti LGBT (Italija) Via il Prato 66, 50123 Firenze/Italia
www.retelenford.it, info@retelenford.it

IMED Istituto per il Mediterraneo (Italija) Via Dalmazia, 00198 Roma/Italia
www.imedweb.eu, info@imedweb.eu

Kampania Przeciw Homofobii (KPH) (Lenkija) ul. Żelazna 68, 00-866 Warszawa
www.kph.org.pl, info@kph.org.pl

Réseau d'aide aux victimes d'agression et de discrimination (RAVAD) (Prancūzija)
c/o Centre LGBT Paris-IdF- 63 rue Beaubourg, 75003 Paris - www.ravad.org

Lietuvos gėjų lyga (LGL) (Lietuva) A. Jakšto 22-15, LT-01105 Vilnius
www.atviri.lt, office@gay.lt

SOS - homophobie (Prancūzija) Centre LGBT IdF - 63 rue Beaubourg, 75003 Paris
www.sos-homophobie.org

Haute Autorité de Lutte contre les Discriminations et pour l'Égalité (HALDE)
(Prancūzija, asocijuotas partneris) 11 r St Georges, 75009 Paris - www.halde.fr

EQUALJUS
www.equal-jus.eu